

Det kaotiske kød

Rapport om kødkontrollens historie i Aarhus i perioden 1860-1914

AF

RASMUS SKOVGAARD JAKOBSEN

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	3
Kildematerialet	4
Del I: Fra slagtergårde til slagtehus	6
Den førindustrielle konflikt mellem by- og landslagtere	7
Del II: Det Offentlige Slagtehus	11
Det indre slagtehus.....	13
Kontrollens lokaler	13
Destruktionsanstalt, kølehus og pølsefabrik.....	16
Det ydre slagtehus	19
Kvægtorvet ved Aarhus Offentlige Slagtehus.....	19
Jernbanen.....	21
Del III: Aktørerne og deres tilgange til kød	22
De kommunale institutioner	24
De forskellige aktørers tilgange til kød	30
Politiske tilgange til kødet	30
Økonomiske og velfærdsmæssige tilgange til kød.....	38
Sammenfatning og konklusion	43
Litteratur	46
Forkortelser	46
Kilder.....	46
Aviser.....	47
Sekundær litteratur	48
Internetlitteratur	49
Illustrationer og billeder	50

Indledning

I nutidens Danmark tager vi for givet, at det kød, som vi præsenteres for i supermarkedernes kølediske har gennemgået en forsvarlig sundheds- og dyrevældfærdsmæssige kontrol, således at vi som forbrugere ikke behøver bekymre os om kødets kvalitet og beskaffenhed. Vi skal dog ikke længere tilbage end til anden halvdel af 1800-tallet, før konsumtionen af kød kunne være direkte livsfarligt.¹ Dette billede begyndte dog at ændre sig for Aarhus vedkommende fra 1861 og frem, hvor byen fik sin første sundhedsvedtægt. På lidt over 50 år gik den aarhusianske kødkontrol fra at være ikkeeksisterende til, at blive en alt domminerende institution gennem slagte- og kontroltvang af dyr på byens Offentlige Slagtehus, uanmeldte besøg ved private pølsefabrikanter og opbygningen af en stor eksportindustri, som var funderet på den aarhusianske controls præmisser. Det er denne proces, som nærværende opgave søger at belyse gennem en undersøgelse af baggrunden for den aarhusianske kødkontrol, selve kontrollens udførelse og dens udvikling gennem perioden.

Overgangen fra ingen til en altdominerende kontrol kan bedst beskrives, som et brud med tidligere forståelsesrammer om, hvor langt det offentlige tillod, at bevæge sig ind på befolkningens og de næringsdrivendes personlige frihed. Den aarhusianske proces var en del af en generel tendens i de større danske byer fra 1860'erne og frem, hvor dele af borgerskabet søgte, at inddrage kommune og stat for derved, at skabe orden i byen. Denne tendens med at strukturere byernes ellers til tider kaotiske tilstande, kom til syne gennem ønsket om at fjerne de kaotiske elementer fra det offentlige rum, såsom fattige, ekskrementer og på et lidt højere plan den planløshed, som fulgte i kølvandet på den liberale byplanlægning, hvor grundejerens ret kom før almenvellets.² Dette skete f.eks. gennem ansættelse af stadsingeniører, oprettelse af fattiggårde, indføring af kloakering og etableringen af en offentlig kødkontrol, som skulle sikre forbrugerne forsvarligt kød for derved, at komme det livsfarlige, usunde og kaotiske kød til livs³. Trods køds centrale placering i dansk madkultur, har der

¹ Jf. ”Kjødkontrol i Aarhus”, *Aarhus Stiftstidende* 1.12.1892 og Holleufer 1995, 8

² Jf. f.eks. forløbet om Hjelmensgade i det aarhusianske Øgadekvarter, hvor private interesser vandt over kommunale, hvilket skabte et uregelmæssigt gadeforløb, som eksisterer den dag i dag (Jensen 2005, 46-50).

³ For mere om fattiggårdenes udvikling, se Mønster-Kjær 2011 og 2013, samt Lützen 2013. Om kloakeringens historie, dog med specielt fokus på København, se Lindegaard 2001. Aarhus fik i 1869 sin første kloak, der dog oprindeligt var åben. Resten af det lokale kloaknet blev udbygget i løbet af

været ganske få studier af kontrollens rolle, som central aktør i det borgerlige ordensprojekt. Det er måske fordi det offentlige gennem kødkontrol ikke forsøgte at regulere befolkningen, sådan som f.eks. byplanlægningen forsøgte at gøre⁴, men derimod de næringsdrivende.⁵ Kødkontrollen var af praktiske grunde bundet til Aarhus Offentlige Slagtehus, hvorfor især første og anden del af nærværende rapport vil omhandle denne anstalt. Første del vil redegøre for kødkontrollens historiske udvikling, mens anden del vil beskrive, hvilke fysiske rammer kødkontrollen og slagtehuset var underlagt. I tredje del af rapporten vil jeg undersøge de forskellige aktører og de roller, som de indtog overfor slagtehuset og kødkontrollen, samt undersøge hvordan disse tilgange påvirkede deres syn på kød. Dette vil blive gjort gennem en historisk analyse af kontrollens klassifikation af kød sat over for politiske, økonomiske og velfærdsmæssige tilgange. Først vil jeg dog redegøre for rapportens kildemateriale.

Kildematerialet

Kildematerialet til den aarhusianske kødkontrol er mangfoldigt. Denne rapport har primært anvendt *Aarhus Byrådsforhandlinger*⁶ i perioden 1867-1915, samt arkiverne fra *Udvalget for Oprettelsen af det Offentlige Slagtehus*⁷, som kilder til at fortælle kontrollens historie. Begge findes på Erhvervsarkivet i Aarhus, men Aarhus Stadsarkiv er i skrivende stund ved, at digitalisere Byrådsforhandlingerne, hvorved deres tilgængelighed vil blive væsentligt forbedret. En anden central arkivsamling er det ofte oversete *Bygningsinspektoratets arkiv*, hvori diverse plantegninger uden videre

slut 1800-tallet. Den første stads- og havneingeniør i Aarhus var P.B. Obel, som blev ansat i 1869 (Stokholm 2013, 188 og Fink 1998, 23-24).

⁴ Et af de bedste eksempler på byplanlægningens kontrollerende funktion kan ses i Georges-Eugène Haussmanns (1809-1891) store ombygning af Paris fra 1853-69: Her blev der skabt brede og lige boulevarder, hvorved det blev nemmere at kontrollere byens revolutionsglade indbyggere. Noget lignende kan observeres i Barcelona, hvor byrådet i midten af 1850'erne bedte ingeniøren Ildefons Cerdá (1815-1876) og lidt senere arkitekten Antoni Rovira (1816-1889) om, at fremkomme med forslag til en ny byplan for den overbefolkede by. Både Cerdá og Rovira fremkommer med forslag, hvor byen zoneinddeles således, at man beboer specielle områder afhængig af ens sociale status (Aibar 1997, 15). En lignende zoneinddeling opererer både den aarhusianske stadsingeniør Oscar Jørgensen (1860-1930) og de to partnere Charles Ambt (1847-1919) og Hack Kampmann (1856-1920) med i deres udkast til den aarhusianske byplan for Marselisborg Jorder i 1896-1898 (Stokholm 2013, 234 og 235).

⁵ At slagtehuset ikke var tænkt som en fordel for slagterne kan f.eks. ses i den i ÅBF refererede tale, som slagtehusinspektør Knudsen i 1903 holdt på møde i Odense imod den kommende landsdækkende kødlov. Her siger Knudsen, at fordi loven er på de næringsdrivendes side, så "kan [der] ikke være tvivl om, at Samfundet i sin Helhed vilde være daarlig tjent med en saadan Lov" (ÅBF 1903; 280, 8).

⁶ Forkortet som ÅBF i litteraturhenvisningerne.

⁷ Herfra forkortet som UOOS.

tilladelse kan undersøges. Bygningsinspektoratet har også en hjemmeside, hvor en del af tegningerne for private bygninger er ved, at blive digitaliseret.

Et tredje arkiv, som jeg dog først er blevet opmærksom på i projektets 11. time, er *Ejendomsforvaltningens arkiv*, der ligesom Bygningsinspektoratet er en del af Aarhus Kommune. Heri skulle eksistere et register over de forskellige lejere af Aarhus Offentlige Slagtehus forskellige lokaler, men grundet den sene opdagelse af dette arkiv, har det ikke været muligt, at undersøge materialet, hvorfor det ikke er anvendt i nærværende rapport. En lignende opdagelse har jeg gjort i en netop hjemtagen forhandlingsprotokol fra Udvalget for det Offentlige Slagtehus. Protokollen er endnu ikke registreret, men kan undersøges ved henvendelse til Stadsarkivet i Aarhus.

Angående sekundær litteratur om kød, kontrol og slagtehus er især Lars Holleufer og Rolf Engels mindre bog om *Slagtehuset. En offentlig servicevirksomhed i 100 år* udgivet af Aarhus Bymuseum, af særlig interesse. Bogens omfang er dog begrænset, hvorfor egentlig litteratur om Aarhus Offentlige Slagtehus nærmest ikke er eksisterende, trods anstaltens store rolle i implementeringen af en fungerende og ganske omfangsrig kødkontrol i Aarhus. Det skal dog nævnes, at Aarhus Wiki, som er drevet af Aarhus Stadsarkiv, har en mindre artikelrække om Slagtehuset, kød- og konserverindustrien, samt Kvægtorvet.

Andre bøger, som omhandler kødhistorien i Aarhus er *Butik i Århus* redigeret af Chr. Jansen og til dels Jørgen Finks artikel ”Byens Rum” i *Århus. Byens historie. 1870-1945*, begge udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg. Jansen redegør kort for især byens slagterforretninger, mens Fink kun på nogle få linjer omtaler slagtererhvervet. På et mere overordnet plan er tobindsværket om *Slagtererhvervet i Danmark*, redigeret af Otto Marquard af særlig interesse. I de to bind findes artikler om alt fra slagtererhvervets historie over køleteknologiens udvikling til slagternes specielle sprogjargon. Om især svineeksport se Anne Katrine Gjerløff og Tenna Vestergaard Jensens artikel ”Svin – kvalitet og kontrol”, samt Jensens ph.d. afhandling fra 2011 *Fødevareforbrug i Danmark i det 20. århundrede*. Disse behandler det danske svins udvikling fra fede- til baconsvin og de madkulturelle konsekvenser dette medfulgte. For en anden vinkling på denne fortælling kan museumsinspektør på Dansk Landbrugsmuseum Bettina Buhls madhistoriske artikel ”Svinekød – til hverdag og fest”, samt den dertilhørende udstilling ”Kød på bordet” konsulteres. Udstillingen viser især andelssvineslagteriernes historie, men nutidens industrislagterier,

kødkontrol, og fortællingen om husmoderen, samt pølsevognen er også med i udstillingen. For mere om andelsslagteriernes historie se O. Tvedes jubilæumsskrift *De samvirkende danske Andelsslagterier 1897-1972*, samt hjemmesiden for Slagtermuseet i Roskilde, hvorfra Tvedes skrift også kan downloades.

For viden om den politiske sammensætning af Aarhus Byråd er anvendt den af Ib Gejl redigerede bog *Århus. Byens Borgere. 1165-2000*, samt Aarhus Kommunes byrådsdatabase på kommunens hjemmeside. Hvis man vil arbejde videre med Aarhus Offentlige Slagtehus eller byens forsyning og kontrol af kød kan det anbefales, at række kontakt til arkivar og seniorforsker på Erhvervsarkivet Kenn Tarbensen og arkivar Thomas Norskov Kristensen fra Aarhus Stadsarkiv. Hvis man vil arbejde videre med emnet på nationalt og internationalt niveau kan det anbefales, at kontakte leder af Dansk Center for Byhistorie Mikkel Thelle, som i skrivende stund arbejder på et forskningsprojekt om kødforsyningen i København.

Del I: Fra slagtergårde til slagtehus

Lige så længe mennesket har spist kød, lige så længe har det været nødvendigt at slagte dyr. Langt op gennem historien har den enkelte person selv stået for, at slagte og bearbejde sit eget kød, men i takt med, at byerne i middelalderen blev større, blev også arbejdsdelingen mere specialiseret, hvorved slagtererhvervet begyndte at fremstå som et uafhængigt erhverv.⁸ Den ældste organisation for slagtere i Danmark er Københavns slagterlaug, som kendes helt tilbage fra

Bil. 1: Slagte- og salgsbod fra middelalderen.

1451. I Aarhus kendes de første slagtere først fra skattelisten i 1672, hvor det nævnes at der i Aarhus var 4 slagtere; tre af dem kvinder mens kun en var mand. I den første håndværkeroptælling i Aarhus fra 1840 er antallet steget til 15 personer, men det er sandsynligt, at der har eksisteret flere slagtere i byen. Om alle omstændigheder ved vi,

⁸ Holleufer 1995, 7 og Jørgensen 1958, 9-12

at der i det 19. og 20 århundrede var en række landslagtere, som slagtede i nabosognene, især Vejlbj, og som hver torvedag drog ind til Aarhus for at faldbyde deres kød til byens borgere. Dette ved vi pga. de mange konflikter, som opstod mellem by- og landslagterne og bl.a. resulterede i en politianmeldelse af landslagterne i 1826.⁹

Den førindustrielle konflikt mellem by- og landslagtere

Som nævnt i indledningen fik Aarhus i 1861 sin første sundhedsvedtægt. Denne beordrede alle nyetablerede slagtere udenfor bygrænsen af sanitære og sundhedsmæssige

årsager. De allerede etablerede slagtere måtte dog forblive i byen, så længe deres slagtegårde levede op til sundhedsvedtægterne. I 1887 blev sundhedsvedtægten

suppleret af nye krav til slagterne: Nu skulle slagtegårdene ligge mindst 20 alen (13 m.) fra naboer og offentlig vej.

Bil. 2: "En slagtergård i Fredensborg", 1877 af Carl Bloch. Sådan så en typisk slagtegård ud i Danmark i slutningen af 1800-tallet. Her slagtede man dyrene og hængte dem op i en kold port, eller som her vist, under et udhæng. Imens det hang der, gik der dyr og mennesker frit rundt mellem kødet. Når slagteren skulle sælge bragte han kødet til torvet, hvor han enten havde en lille bod eller solgte det direkte fra sin vogn.

Derudover måtte de ikke længere have småkreaturer, såsom grise o.lign., gående frit på gårdspladsen, samt blev udsat for hyppige og uanmeldte kontrolbesøg fra sundhedsmyndighederne.¹⁰ Med de to sundhedsvedtægter fra 1861 og 1887 gik byrådet derved direkte imod byslagterne ved først, at tvinge nystartede slagtere ud af byen og derefter besvære de tilbageblivende med en række reglementer og regulativer. Byslagterne var hermed ved at tabe kampen mod landslagterne. Ifølge den lokalhistoriske bog *Butik i Århus* fra 1981, redigeret af Chr. R. Jansen, som også har skrevet bogens afsnit om slagtere i Aarhus, var der ca. 40 byslagtere, mens der alene i Vejlbj var mange flere, hvorfor konkurrencepresset fra oplandet må have været

⁹ Holleufer 1995, 7-11, Jansen 1981, 153 og Jørgensen 1958, 18

¹⁰ Holleufer 1995, 8-9

stort.¹¹ Disse drog på torvedage ind til købstaden og solgte deres kød til byens borgere. Samtidig var det en uhensigtsmæssig udvikling for byrådet, der jo gennem sundhedsvedtægterne ønskede, at forbedre forbrugernes forhold når de købte kød.

For at overleve forsøgte byslagterne at anvende den kontroltvang de var underlagt, som et våben mod landslagterne. I første omgang tilskrev de i 1888 gennem Aarhus Slagtermesterforening det nyoprettede Udvalg for en eventuel Kødkontrol¹² om, at landslagternes virke i byen skulle væsentligt begrænses ved, at indskrænke torvehandlen til to dage (onsdag og torsdag), formene landslagterne at sælge fra telte og boder, samt forbyde dem at husere.¹³ At husere betød, at når en slagter havde overskud af sine varer kunne han vælge at gå fra dør til dør for derved, at sælge de sidste rester til en favorabel pris. Baggrunden for indskrænkning af torvedagene fra seks til to dage om ugen var, at landslagterne herved fik betydeligt ringere mulighed for at sælge deres kød til de aarhusianske borgere. Landslagterne måtte kun faldbyde deres varer på torvedage, mens byslagterne kunne sælge kød alle dage fra deres slagtegårde. Herved håbede byslagterne, at de kunne komme en stor del af landslagternes konkurrence til livs.

Slagterne nøjes dog ikke med disse ret så vidtrækkende ønsker om begrænsning af landslagternes virksomhed. En central del af deres andragende var, ”at en Fagmand maa blive ansat og lønnet i Sundhedspolitiets Tjeneste til at kontrollere Kjødsalget paa Torvet”.¹⁴ Af dette citat kan der udledes to ting: Den ene er, at der har eksisteret en kontrol på torvene, men at denne ikke har været udført af sundhedsfagligt personale. Sandsynligvis har det blot været en af mange opgaver, som det lokale politi havde ansvar for.¹⁵ Den anden er, at byslagterne forsøgte, at tvinge den samme kontrol, som de var udsat for, ned over landslagterne. I første omgang virkede denne taktik dog ikke efter hensigten, hvilket kan ses ved, at slagteforeningens formand d. 13.12.1894 og igen d. 26.9.1895 anmodede byrådet om, at indskrænke torvedagene til de to førømtalte dage.¹⁶

D. 8.12.1892 intensiverede Slagtermesterforeningen deres strategi ved, at tilsende byrådet et nyt andragende, hvori de anmoder om, at kommunen:

¹¹ Jansen 1981, 153-155

¹² Herefter forkortet til UEK.

¹³ ÅBF 1888, 77

¹⁴ ÅBF 1888, 77

¹⁵ Ifølge Jansen var der en betjent ansat til at udføre denne kontrol, selvom han ikke havde nogen sundhedsfaglig viden (Jansen 1981, 156).

¹⁶ UOOS, 2. kasse, *Brev af 13.12.1894* og *Brev af 26.9.1895*.

saa snart som muligt [vil] oprette et offentligt Slagtehus med tilhørende Kontrolstation, da de Forhold hvorunder Aarhus Slagtere nu arbejde, maa anses for højest uheldige, saavel for Kjødforbrugerne, som for Slagterne, da den overvejende Del af det Kjød der forhandles i Aarhus, ere af en yderst tarvelig Beskaffenhed og en gennemført Kontrol vil have til Følge, at betydelige Kvanta usundt Kjød, som nu sælges her, vil blive udelukket fra Byen, da enhver, som ikke har Kjendskab til Kjød, ved de forskellige Stempler vil være i stand til at sikre sig gode og sunde Varer.¹⁷

Slagternes ide var, at kommunen skulle oprette en institution, hvor både land- og byslagtere skulle slagte eller i det mindste kontrolleres. Herved ville byens borgere blive sikret mod usundt kød, som byslagterne længere nede i andragendet afsløre er landslagternes. Rent praktisk blev kontrollen, ifølge bysslagterne, nød til at foregå på en fysisk anstalt, hvorfor de foreslår oprettelsen af et offentligt slagtehus eller i det mindste en fysisk kontrolstation på byens torve. Byslagterne ønskede, at slagtehuset blev organiseret således, at der var slagte- og kontroltvang på anstalten for byens slagtere, mens landslagterne kun skulle være underlagt kontroltvangen. Hermed vil de to sundhedsvedtægter fra 1861 og 1867 ikke have nogen indflydelse på byslagterne, da de jo ikke længere slagtede derhjemme og samtidig gøre det lettere for kommende byslagtere, at starte nye foretagender op, da de ikke vil være afhængige af, at skulle finde slagtegårdsvenlige lokaliteter indenfor kommunegrænsen. Samtidig ville landslagterne blive udsat for det samme niveau af kontrol som byslagterne, da de ikke måtte sælge deres kød på byens torve uden et stempel fra kødkontrollen. Derudover ville landslagterne blive besværet ved først, at bruge tid på at slagte derhjemme, så transportere kroppen til Aarhus og herefter bruge tid på, at få dyret kontrolleret ved kontrolstationen.¹⁸ Andragendet fortsætter med at redegøre for de forøgede skatteindtægter det vil medfølge, hvis landslagterne blev tvunget til, at flytte ind til byen, samt at Københavns Offentlige Slagtehus, ifølge byslagterne, var et rentabelt foretagende, hvorfor et aarhusiansk slagtehus sikkert vil blive ligeså.¹⁹

¹⁷ Ibid., *Brev af 8.12.1892*

¹⁸ At dette var et reelt problem for landslagterne kan f.eks. ses i et andragende fra 1897, som Henrik Jensen af Mundelstrup på vegne af landslagterne sender til byrådet. Heri anmoder han om, at der vil blive bygget en vognremise til slagterne, da de ofte må vente 1-1½ time før de kan komme til kontrollen. Vognremisen bliver dog først endeligt besluttet i 1899 (ÅBF 1897; 36 og 1899; 215).

¹⁹ UOOS, 2. kasse *Brev af 8.12.1892*

Det kan selvfølgelig ikke afvises at byslagterne først og fremmest tænkte på forbrugernes ve og vel når de foreslår et offentligt slagtehus med dertilhørende kontroltvang, men tages deres gentagne forsøg på at holde landslagterne ude af Aarhus i betragtning, må deres væsentligste baggrund for at anmode byrådet om et slagtehus være, at man ønskede, at fjerne landslagterne som konkurrenter. Denne tilgang til emnet har nutidens Aarhus Slagterlaug, der erstattede Slagtermesterforeningen omkring 1911, dog ikke. I 1936 udgav laugets med H.C. Hansen som forfatter en bog om Aarhus Slagterlaug fra 1911-1936. Heri fremhæves det, at ”det tjener den aarhusianske Slagterstand til Ære”²⁰, at det var den selv, som fremdrog med forslaget til slagte- og kontroltvang og ikke blot bekæmpede den.

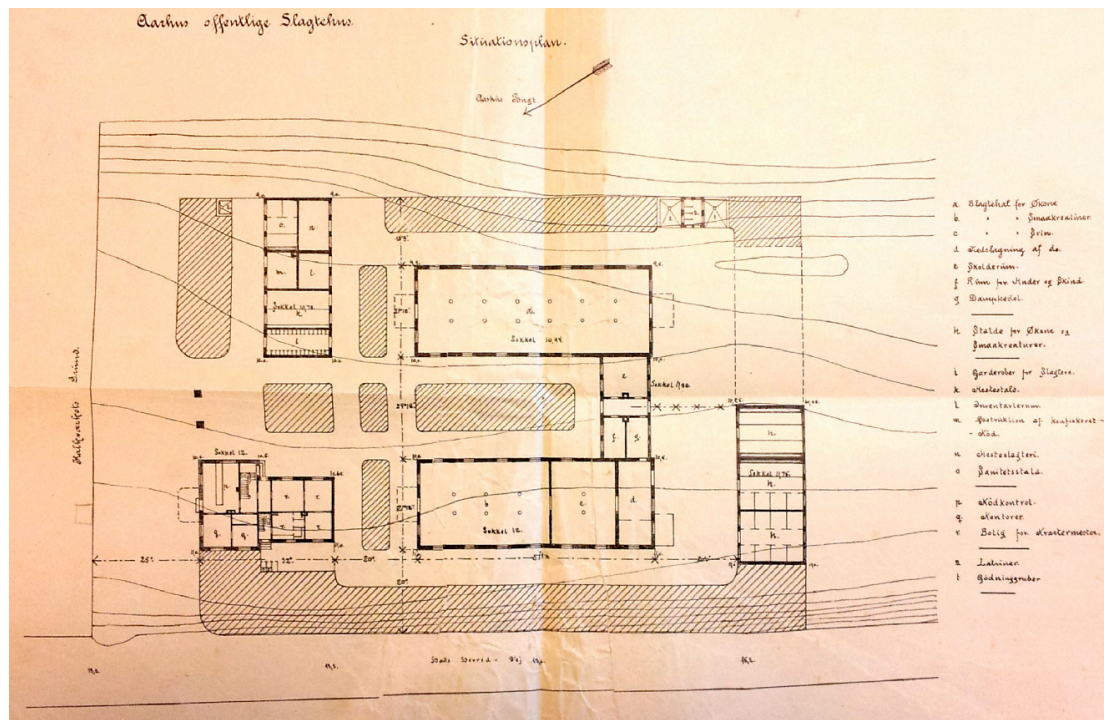
Byrådet, der jo siden oprettelsen af UEK havde ønsket, at ordne det aarhusianske kødproblem, var fra begyndelsen positivt indstillet overfor ideen og gav i 1893 det nyoprettede Udvalg for Oprettelse af det Offentlige Slagtehus²¹ tilladelse til, at antage faglig bistand, samt undersøge hvor et eventuelt aarhusiansk slagtehus kunne placeres.²² Udover den sundhedsmæssige fordel blev byrådet især overbevist af slagteforeningen om det økonomisk rentable i foretagendet, da foreningen oplyste, at byen gennemsnitligt fortærede 12.000 stk. kvæg og heste, 6.000 stk. kalve, 8.000 stk. får og lam og 10.000 stk. svin. Ved indførelsen af slagte- og kontroltvang i Aarhus vil alle disse dyr på den ene eller anden måde komme igennem slagtehuset, hvorfor der ville tilfalde kommunen en betydelig mængde slagte- og kontrolafgifter. Grundet de økonomiske og sundhedsmæssige gevinster stemte byrådet derfor i marts 1894 for et offentligt slagtehus med dertilhørende kødkontrol, hvorefter Aarhus Offentlige Slagtehus blev indviet d. 1.9.1895.

²⁰ Hansen 1936, 14

²¹ Herefter forkortet som UOOS

²² ÅBF 1893; 71

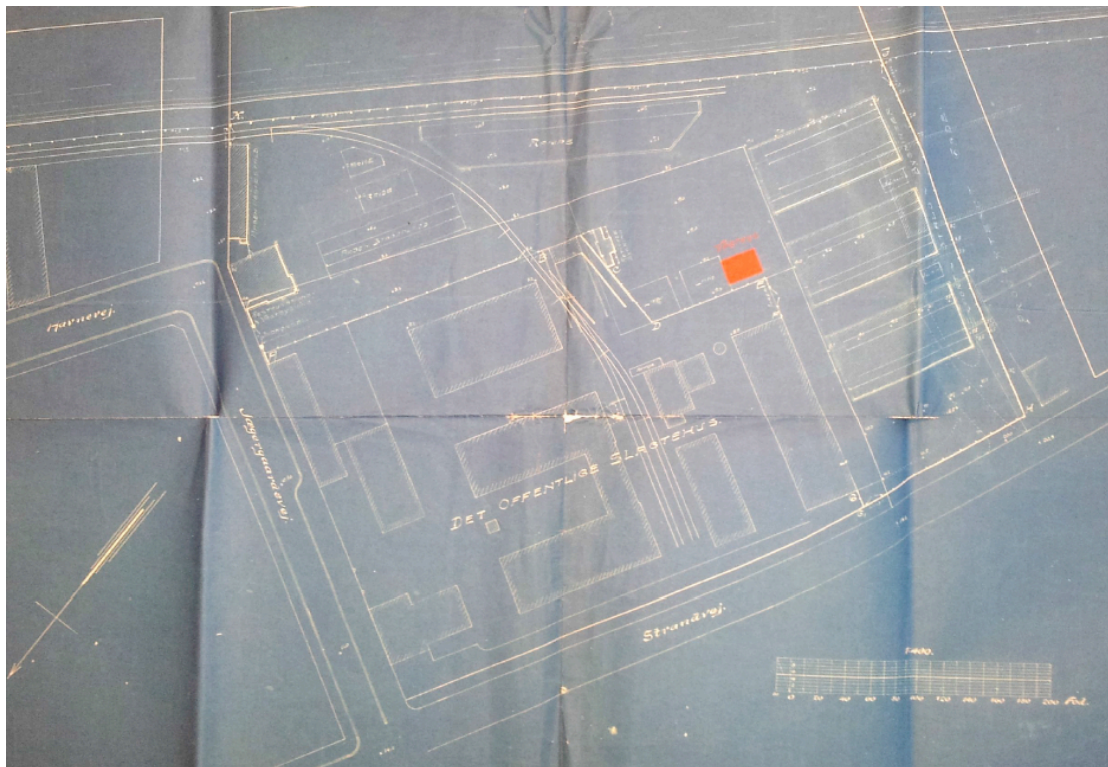
Del II: Det Offentlige Slagtehus

III. 1: Situationsplan over Aarhus Offentlige Slagtehus fra 1894. Bemærk at bygningerne ligger helt ud til vandet, da havneudvidelsen endnu ikke var foretaget.

Da Aarhus Offentlige Slagtehus i 1895 blev indviet blev der indført slagte- og kontroltvang i Aarhus. Mens forholdene omkring denne kontrol vil blive undersøgt nedenfor, vil dette afsnit redegøre for det Offentlige Slagtehus fysiske udbredelse og udvikling gennem perioden. Da byrådet i 1893 besluttede at opføre et offentligt slagtehus i Aarhus, valgtes den tidligere militære ridebane ved Hads Herreds landevej (det nuværende Strandvejen), som anstaltens placering. Placeringen var ideel da den lå i udkanten af byen, men samtidig tæt på den planlagte havneudvidelse og med nem mulighed for senere forbindelse til det østjyske jernbanenetværk. Endvidere var der plads til udvidelse, hvorfor slagtehusets arkitekt Henry Meyer, som også var manden bag Københavns Kvægtorv, havde gjort plads til betragtelige udvidelser, bl.a. af et muligt kvægtorv.²³

²³ ÅBF1893; 202

Ill. 2: Situationsplan over Aarhus Offentlige Slagtehus fra 1907. Den røde firkant indikerer Kvægtorvets vægtstation.

På illustration 1 og 2 kan slagtehusets udvikling gennem perioden følges. Ved indvielsen i 1895 bestod komplekset af en administrationsbygning, to forbundne slagtehaller, en staldbygning, et hesteslagteri og en destruktionsbygning. Et par år senere kom også et kølehus og en pølsefabrik til. På plantegningen over det Offentlige Slagtehus fra 1907 kan betydelige udvidelser observeres. Nu er der udover de oprindelige bygninger også kommet en vognremise for landslagterne, en svinehal, en markedsplads, tre eksportstalde med plads til 120 kreaturer, salgshaller, lammefolde, vægtstation, ny stor hestestald og restauration (den senere Kohalen). Derudover er der kommet sporforbindelse til Hovedbanegården og ad den vej til det østjyske jernbanenetværk. Dette illustrerer ganske udmærket, hvordan Aarhus Offentlige Slagtehus gik fra, at være et lokal-kommunalt foretagende til i stedet, at blive et internationalt og halvoffentligt eksportslagteri, hvor den lokale slagtning blot var en mindre del af en større virksomhed. Jeg har i det følgende udvalgt en række centrale bygninger og dertilhørende institutioner ud for derved, at beskrive de fysiske og tekniske forhold, som kødkontrollen, destruktionsanstalten, pølsefabrikken,

kølehuset, kvægtorvet og jernbanen var under. Herved vil de væsentligste dele af det indre og ydre slagtehus blive undersøgt.

Det indre slagtehus

Kontrollens lokaler

Ill. 3: Meyers plan for administrationsbygningen fra 1894. På første sal (planen øverst til venstre) var der bolig for slagtehusets inspektør og første assistenten, mens der i stueetagen (planen nederst til venstre) var plads til kvartermesteren og kødkontrollens lokaler.

Administrationsbygningen indeholdt udover kontrollens lokaler for indført kød også to lejligheder for slagtehusinspektøren og en ugift assistent på første salen, samt en lejlighed for kvartermesteren i stuen (jf. ill. 3). På baggrund af fund af trikiner i København, samt et enkelt tilfælde i Aarhus anbefalede Sundhedskommissionen og Slagtehusudvalget i 1902, at der blev indført obligatorisk trikinundersøgelser ved det Offentlige Slagtehus.²⁴ Det blev derfor besluttet, at inddrage kvartermesterens lejlighed for at gøre plads til denne undersøgelse, samt skaffe kontorplads til endnu en dyrlægeassistent og en række tilkaldevikarer, som kunne være medhjælpelige i

²⁴ ÅBF 1902, 323

trikinundersøgelsen. Derudover kom der et ekspeditionslokale i kvartermesterens tidligere spisestue og et laboratorium i køkkenet.²⁵ Det var også i stuen at kødkontrollen for det indførte kød holdt til. Det foregik således, at landslagterne fremstillede deres kød for inspektøren eller dennes assistent på fastsatte tidspunkter, hvorefter de undersøgte hvert enkelte dyr. Landslagterne skulle fremstille kreaturer, heste, kalve, får, lam og svin i hele og udelte kroppe, med lunge, hjerte, lever og nyre vedhængt i deres naturlige forbindelse med kroppen, mens hoved, tunge, milt og for hundyr vedkommende børen, skulle medfølge, men ikke behøvede at være i naturlig vedhæng.²⁶ Dette besværliggjorde naturligvis landslagternes forretning, da graden af mulighed for forbehandling hjemmefra blev væsentligt begrænset, noget som en række landslagtere d. 22.8.1895 besværede sig over for byrådet med.²⁷ Byrådet besluttede herefter, at hoved, tunge, milt og bør ikke længere skulle hænge ved kroppen, men blot medfølge.²⁸ I samme andragende besværer landslagterne sig over, at byslagternes kød får et andet stempel end det kød, som er slagtet uden for Aarhus. Byrådet svarer, at byslagternes kød blev udsat for en mere omfangsrig kontrol end landslagternes og derfor blev mærket derefter.²⁹ Baggrunden for dette argument er, at hvor landslagternes kød kun blev kontrolleret efter slagtning, så blev byslagternes dyr både kontrolleret før og under slagtningen. Hvis kødkontrollen fandt det nødvendigt eller hvis et dyr led af en forbigående sygdom, var udvendigt beskadiget el.lign., kunne dyret blive sendt til observation i sanitetsstalden, noget som landslagternes dyr ikke kunne, da de allerede var døde. Sanitetsstalden lå på den nord-vestlige del af slagtehusets grund sammen med bl.a. hesteslagteriet.

Tabel 1 og 2 viser hvor meget kød landslagterne indførte til den kommunale kødkontrol, hvor meget kød byslagterne fik kontrolleret før og under slagtningen, samt antallet af dyr, som by- og landslagterne tilførte slagtehuset. Tabellerne er opbygget efter slagtehusinspektør Knudsens årlige indberetninger til byrådet og findes i byrådsforhandlingerne fra 1896 og frem. Fra 1904 ændres indberetningerne således, at Knudsen i stedet for, at føre regnskab fra 1. januar til 31. december gik over til, at føre tal med dyrene fra 1. januar til 31. marts i 1905 og herefter fra 1. april til 31. marts i resten af den her behandlede periode. Dette er baggrunden for de to årstal i de

²⁵ ÅBF 1902; 323

²⁶ UOOS, 2. kasse: *Bekendtgørelse om Kontrol med indført Kød.*

²⁷ UOOS 2. kasse, *Brev af 22.8.1895*

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

tre sidste af tabellernes årstalskolonner. Afsnit A i tabel 1 viser, hvordan landslagternes tilførsel af kød stille og roligt faldt fra slutningen af 1800-tallet og hen mod første verdenskrig. Baggrunden herfor er, at der med oprettelsen af Aarhus Offentlige Slagtehus og den kommunale slagte- og kontroltvang ikke længere var nogen fordel i, at have slagteri udenfor kommunegrænsen. Landslagterne flyttede derfor ind til byen, en proces der dog først var slut i 1940'erne og 50'erne.³⁰ Afsnit B viser samtidig, at antallet af dyr, som blev slagtet på Aarhus Offentlige Slagtehus steg fra 19.945 dyr i 1896 til 33.873 i regnskabsåret 1914-1915.

TABEL 1:

A: Indført kød:	1896	1900	1905-1906	1910-1911	1914-1915
1. klasse:	16.012	20.982	15.945	12.674	12.957
2. klasse:	522	357	484	443	474
Kasseret:	144	136	127	146	134
I alt tilført kontrollen:	16.678	21.475	15.556	13.263	13.565
B: Kontrolleret slagtet kød:	1896	1900	1905-1906	1910-1911	1914-1915
1. klasse:	18.956	23.674	26.429	35.728	32.583
2. klasse:	762	985	998	1.550	957
Kasseret:	227	366	272	457	333
I alt kontrolleret slagtet kød:	19.945	25.025	27.699	37.735	33.873
	1896	1900	1905-1906	1910-1911	1914-1915
I alt kasseret kød i Aarhus:	371	502	399	603	467
I alt kontrolleret kød i Aarhus:	36.252	45.998	43.856	50.395	46.971

Dette illustrerer hermed dels, at landslagterne flyttede ind til byen og dels, at eksportindustrien øgede sin andel af slagtehusets kødkontrol. Tabel 1 viser endvidere, at det kun var en mindre del af det kød, som både by- og landslagtere bragte til slagtehuset, som blev kasseret. Den hyppigste årsag for kassering var tuberkulose, hvilket fremgår af indberetningerne. I 1896 og 1910-1911 var f.eks. lidt over halvdelen af de kreaturer, som kødkontrollen ikke gav 1. classes stempel befængt med tuberkulose.

TABEL 2:

Antal kontrollerede dyr	Hornkvæg el. Okser	Heste	Svin	Kalve³¹	Lam (får)
1896	(3.638+2218) 5.856	(277+54) 331	(4444+3649) 8.093	(5164+6391) 11.555	(6395+4366) 10.761
1900	(5965+2398)	(557+29)	(5109+4606)	(3794+2907+9097) ³²	(6693+5345)

³⁰ Jansen 1981, 159

³¹ Dækker både over fede- og spædekælve.

³² Af en ukendt grund opereres der ikke med kategorien fede- og spædekælve i ÅBF's tabeller for indført kød, men kun i tabellerne for slagtet kød i dette år. Tallet 9097 er derfor det antal kalve, som er blevet indført til Aarhus, mens de to første tal indikerer på slagtehuset slagtede fede- og spædekælve.

	8.363	) 586	9.715	15.798	) 12.038
1905-1906	(5632+1860) 7.492	(619+17) 636	(7438+3348) 10.786	(5103+3505+1353+6780) 16.741	(5402+3198) 8600
1910-1911	(7645+1237) 8.882	(612+2) 614	(9727+1480) 11.207	(7358+5780+1151+7393) 21.682	(6613+2000) 8.613
1914-1915	(6127+828) 6.955	(624+1) 625	(11706+192 5 13.631	(6547+4247+1021+8055) 19.870	(4622+1735) 6.357

I tabel 2 kan det observeres, hvor mange dyr henholdsvis by- og landslagterne indførte og slagtede på slagtehuset. Tallene i parentes indikerer om kødet var indført til Aarhus af en landslagter eller om det var slagtet på slagtehuset af en byslagter, mens tallet udenfor parentesen er det samlede antal dyr indenfor den pågældende kategori. F.eks. betyder: ”(3638+2218) 5.856”, at der blev slagtet 3.638 okser på slagtehuset, mens der blev indført 2.218 oksekroppe til kontrol fra oplandet. Tabel 2 illustrerer, at den dyrekategori, som der blev slagtet absolut flest af, var kalve. Kategorien dækker både over spæde- og fedekalve, men er lagt sammen her, da dette gøres i begyndelsen af den undersøgte periode. Samtidig viser tabellen at, hvor kalveslagtningen topper i perioden 1910-1911, så falder den hen mod krigens begyndelse. Svineslagtningen tager dog til fra 8.093 i 1896 til 13.631 slagtede svin i perioden 1914-1915. Hvad tabellen ikke viser er, at svineslagtningen væsentligt aftog under første verdenskrig, hvilket dog ikke stopper produktiviteten på slagtehuset da en række såkaldte Gullaschbaroner tjente store penge på, at sælge billig konserves til især tyskerne.³³ Efter krigen fortsatte udviklingen med, at svineslagtningen forøges, hvilket i høj grad hørte sammen med den voksende baconeksport til det britiske marked.

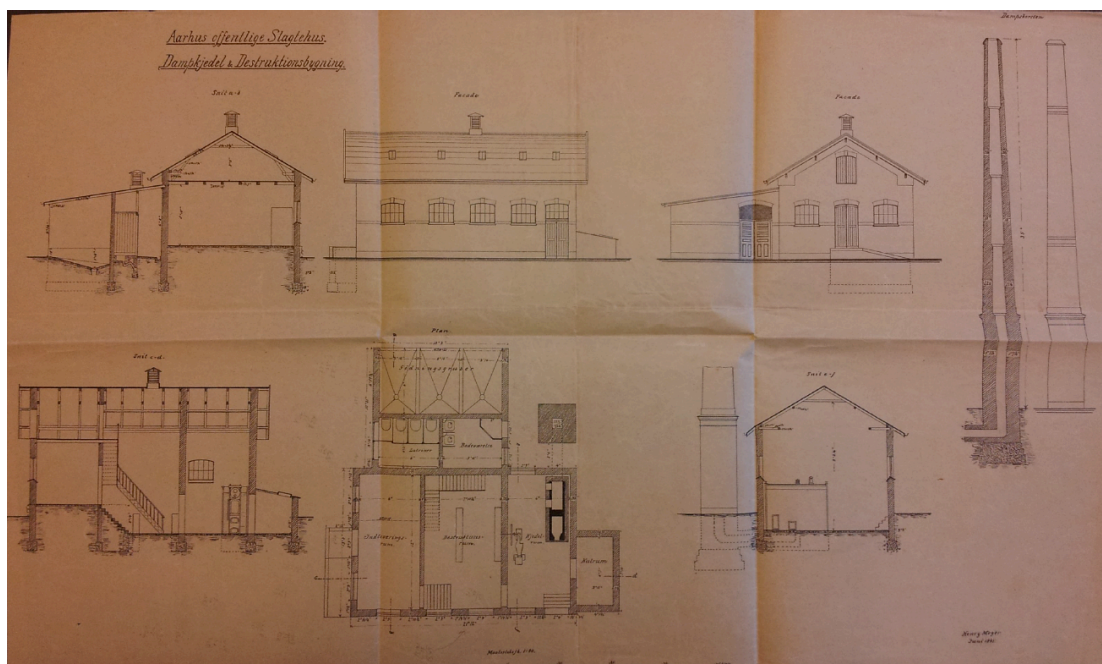
Udover at illustrere hvor meget kød, der blev klassificeret som 1. og 2. klasse, viser tabel 1 endvidere, hvor meget kød som kontrollen kasserede. Overordnet må niveauet siges, at være ganske lavt, sandsynligvis fordi den kommunale kontrol var så effektiv, at slagterne sorterede de syge dyr fra allerede inden de ankom til slagtehuset. I den forstand var Aarhus Offentlige Slagtehus en succeshistorie.

Destruktionsanstalt, kølehus og pølsefabrik

De dyr som den kommunale kødkontrol alligevel fandt uegnede til menneskeføde blev konfiskeret og sendt til slagtehusets destruktionsbygning. På Meyers oprindelige planudkast (ill. 1) var destruktionsanstalten situeret ud mod Aarhus Bugt i den samme

³³ Holleufer 1995, 39-40

bygning, som sanitetsstalden, hesteslagteriet og mandskabets omklædningsrum. Allerede inden slagtehusets åbning i sensommeren 1895 besluttede Aarhus Byråd d. 13.6.1895 dog, at oprette en egentlig destruktionsbygning (ill. 4). Denne kom til at ligge syd for den østre slagtehal (øksnehallen— jf. ill. 1) og bestod af et dampkede-, indleverings- og destruktionsrum, samt badeværelse med to tempererede brusere til mandskabet.

Ill. 4: Destruktionsanstalten fra 1895.

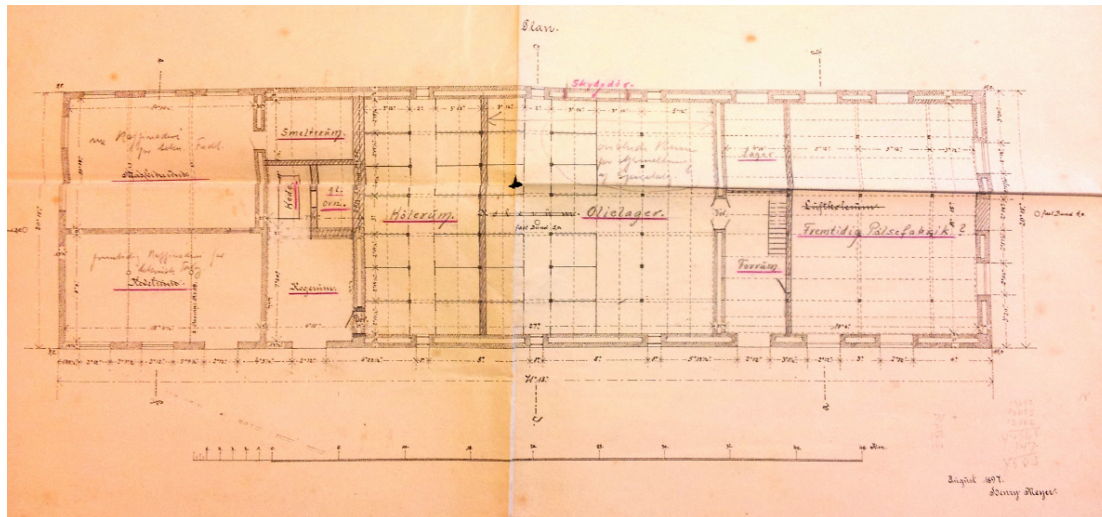
Destruktionsmaskinen kunne indeholde 900 pd. kød og organer, som den gennem en mekanisk proces gjorde til benmel. Processen medførte dog betydelige lugtgener, hvorfor det i 1906 blev besluttet, at flytte anstalten ud på Marselisborg Mark nær den daværende dagrenovationsplads.³⁴

Ligesom destruktionsanstalten ikke var med i de oprindelige planer, så var kølehuset og pølsefabrikken ej heller oprindelige. Allerede i 1896 andragede Aarhus Slagtermesterforening om, at der blev oprettet et kølehus da selve slagtehallerne var overfyldte med døde kroppe. Byrådet valgte dog i første omgang at vente på, at se om slagtermesterforeningen kunne indsamle de 3.000 kr., som ville blive den årlige leje af et eventuelt kølehus.³⁵ Dette kunne slagterne dog ikke, men byrådet besluttede alligevel et år senere at bygge et kølehus. Baggrunden herfor var, at inspektør Knudsen hævdede, at et køleanlæg ville spille en central rolle i en fremtidig

³⁴ ÅBF1906-07; A267

³⁵ ÅBF 1896; 268

eksportslagtning – især om sommeren, samt forbedre kødmarkedet for forbrugerne, da det ifølge Knudsen var en selvfølge, at slagterne ville forsøge, at afsætte så meget af det fordærvede kød som muligt, ved f.eks. at putte det i pølser. Slagtehusinspektøren afsluttede med at hævde, at ”et saadant Anlæg absolut hørte med til en velordnet Kødkontrol”.³⁶ Især den fremtidige tanke om et eksportslagteri interesserede politikerne og de ansatte derfor endnu engang arkitekt Meyer til, at stå for det byggetekniske.

Ill. 5: Plan fra 1897, hvor Meyer har indtegnet henholdsvis kølerummene (til venstre) og den fremtidige pølsefabrik (til højre).

Meyers kølehus fra 1897 (ill. 5) sigtede efter, at holde en indendørs temperatur på tre grader når der var 20 grader udenfor og var kun tænkt benyttet i perioden første maj til første oktober.³⁷ Da Aarhus Slagtermesterforening i 1897 også anmodede om et pølsemageri på baggrund af hygiejniske og bekvemmelismæssige grunde, besluttede byrådet med baggrund i en betænkning fra Meyer, at indrette en pølsefabrik i kølehusets lufttøringsrum. Meyer indrettede pølsefabrikken med tre ovne til røgning af pølser, håndkraftshakkemaskine og andre redskaber, som var nødvendige i en pølseproduktion.³⁸ De sundhedsmæssige krav til pølsefabrikken var ganske høje. Knudsen argumenterede i en skrivelse til byrådet, at mange ikke turde spise pølser, da slagterne ofte anvendte dårligt eller fordærvet kød. Denne udvikling var inspektøren meget imod da pølser efter hans mening var et ”fortrinligt næringsmiddel”.³⁹ Derfor besluttede byrådet, at kun kødprodukter, som var mærket

³⁶ ÅBF 1897; 43

³⁷ ÅBF 1897; 196 og ÅBF 1898; T1

³⁸ ÅBF 1897; 316

³⁹ ÅBF 1897; 316

med 1. klasse, måtte anvendes til pølseproduktionen i den kommunale pølsefabrik. Dette klagede slagtermesterforeningens formand O. Nolfi (d. 1902) senere over, da kommunen åbenbart havde opkrævet en afgift af pølsefabrikanterne for at kontrollere om fabrikken overholdt sundhedskommissionens regulativer.⁴⁰ Det var ikke kun kommunen, som gik aktivt ind i en sundhedsforsvarlig pølseproduktion. Den kendte aarhusianske socialdemokrat Peter Sabroe (1867-1913) oprettede i samarbejde med jernbanemanden Vilhelm Ohlsson i 1906 pøsefirmaet *Sabroes Pølser*, som udelukkende forhandlede pølser produceret i den kommunale pølsefabrik. Foretagendet fik en kortvarig succes, hvorefter det måtte lukke i 1910.⁴¹ Internationalt blev den kommunale pølsefabrik dog en stor succes og blev senere efterlignet i resten af Danmark og udlandet.⁴²

Det ydre slagtehus

Kvægtorvet ved Aarhus Offentlige Slagtehus

I 1908 blev det besluttet, at det daværende kvægtorv på Vesterbro Torv skulle flyttes til det Offentlige Slagtehus. Baggrunden var, at placeringen var uhensigtsmæssig i forhold til slagtehuset og et forsøg på, at centrere al kødhandel på ét sted. Dette ville blandt andet lette kontrollen og skabe en form for Kødby, som kendes fra København. Allerede i 1901 havde byrådet debatteret en flytning, men der var dog en række kritiske røster mod forslaget om et nyt kvægtorv, hovedsageligt lokale handlende og landboforeningerne, som var modstandere, da de ved en flytning til slagtehuset skulle betale en afgift for at drage gennem byen med deres dyr. Herefter lå forslaget stille indtil 1904, hvor kommunen debatterede en modernisering af Kvægtorvet. Det blev her besluttet, at flytte markedspladsens placering fra Vesterbro Torv til Slagtehuset. Denne overraskende og pludselige drejning fik endnu engang de handlende og landboforeningerne op af stolen og de endte med, at indsamle 400 underskrifter imod det Nye Kvægtorv.⁴³ Byrådets beslutning stod dog ved magt og det nye kvægtorv blev indviet d. 1.7.1907.

Torvehandlen foregik som den stadig gør den dag i dag, nemlig ved ”håndslaw”⁴⁴. Landmændene førte dyrene til markedet, hvor der blev forhandlet om

⁴⁰ ÅBF 1900; 60

⁴¹ Jansen 1981, 156

⁴² Holleufer 1995, 33

⁴³ Ibid., 24-26,

⁴⁴ Ibid., 26

en pris. Når handelen var endelig blev dyret straks vejjet (der kom i 1908 en vægtstation på det Nye Kvægtorv), da dyrets vægt bestemte hvilken pris slagteren skulle betale til slagtehuset i afgift. Herefter kunne dyret enten blive ført direkte til slagtning eller opstaldet i en af slagtehusets stalde.⁴⁵ Sidstnævnte blev især anvendt når dyrene kom ind med jernbane.

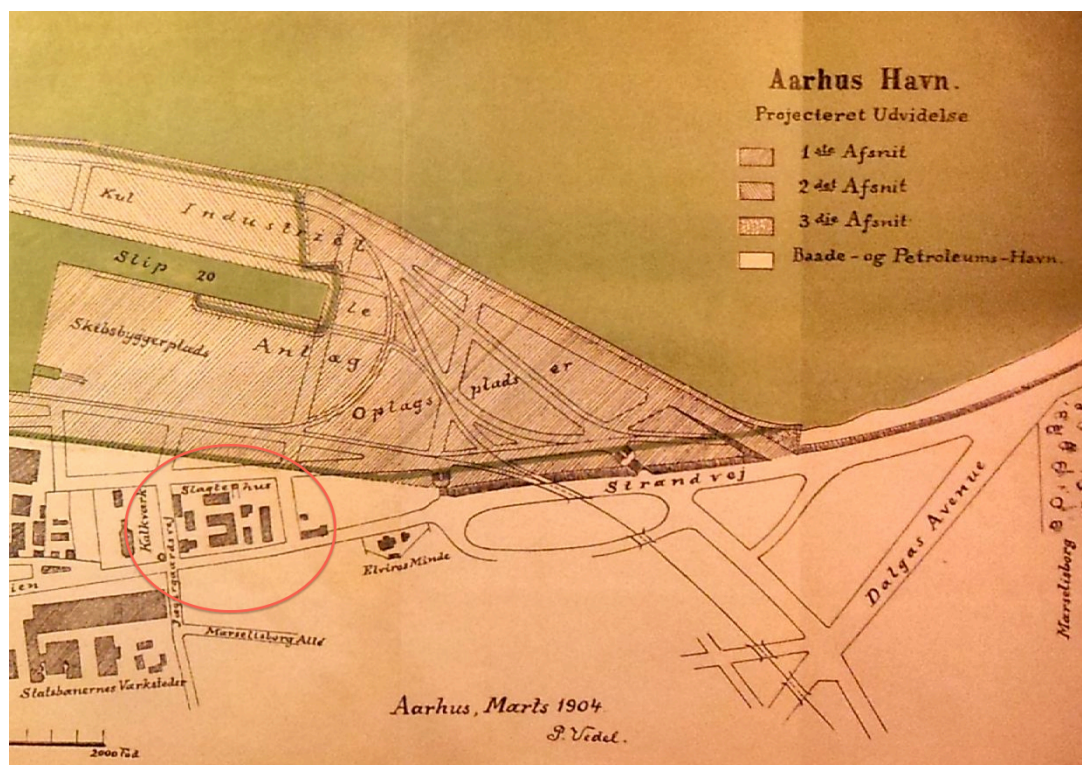

Bil. 3: Kvægtorvet ved Aarhus Offentlige Slagtehus i 1916. Bemærk lokomotivet bagerst i billedet og de mange stalde. Jernbanen bidrog i høj grad til slagtehusets eksportforretning.

⁴⁵ Ibid.

Jernbanen

Den oprindelige baggrund for oprettelsen af Aarhus Offentlige Slagtehus i 1895 var, at herfra skulle alt kød til indbyggerne i Aarhus gå igennem. Arkitekt Meyer opererede dog allerede i sine indledende planer med plads til betydelige udvidelser, især muligheden for et at anlægge et kvægtorv. Denne planlægning er baggrunden for, at Aarhus Slagtehus snart 120 år senere stadig har den samme placering, som byrådspolitikerne i slutningen af 1800-tallet besluttede. Også i forhold til slagtehusets overgang fra byslagteri til eksportslagteri har denne planlægning vist sig fordelagtig eftersom der var plads til eksportørerne og deres fysiske rammer samtidig med, at de lokale slagtere stadig kunne slagte til lokalt brug.

Ill. 5: Udsnit af Havneinspektør P. Vedels plan over den projekterede udvidelse af Aarhus havn fra 1904. Aarhus Offentlige Slagtehus er markeret med rød cirkel. På planen ses, at de kommende sporforbindelser går tæt forbi det område, som senere blev omdannet til det Nye Kvægtorv.

Jernbaneforbindelsen til Aarhus Offentlige Slagtehus var i særdeleshed med til at understrege, at Slagtehuset ikke kun var tiltænkt lokale slagtere, men også havde det udenlandske marked for øje. Det var derfor både Aarhus Slagtermesterforening og samtlige eksportører i Aarhus, som i fællesskab indsender et andragende til kommunen i 1905 om, at Slagtehuset officielt må blive indrettet til eksportslagtning.⁴⁶

⁴⁶ ÅBF 1905-06; A415

Eksportørerne, hvor også en del var aarhusianske byslagtere, ønskede dels at få mere stald- og slagteplads, samt vigtigst af alt, jernbaneforbindelse til resten af det danske banenetværk. Ifølge både slagterne og Slagtehusudvalget blev kødet ofte dårligt når det med åben hestevogn skulle transporteres gennem byen til banegården. Derudover blev dyrenes transporttid væsentligt forkortet. Noget som var en stor fordel, da mange af især eksportørernes slagtedyr ofte kom langvejs fra.⁴⁷

Byrådet var positive over for en jernbane, men samtidig lunken angående prisen, hvorfor det først var i 1906, efter et andragende fra Andelsselskabet Aarhus Eksportslagteri, at byrådet besluttede at bevillige 115.000 kr. til at bygge en jernbaneforbindelse, tre kreaturstalde, samt det forømtalte kvægtorv.⁴⁸ Derudover besluttes det også, at bygge en restauration ved det Nye Kvægtorv. Denne blev senere kendt under navnet Kohalen og eksisterer den dag i dag. Interessant nok var det ikke prisen for kvægtorvet, kreaturstaldene og jernbaneforbindelsen, som delte vandene i byrådet, men derimod om Kohalen skulle have alkoholbevilling eller ej. Især de to socialdemokrater Sabroe og Jakob Jensen (1858-1942) var bange for, at slagteriarbejderne drak deres penge op, men også hele tanken om fulde slagtere med kødknive foruroligede byrådspolitikerne. Fabrikant og byrådsmedlem Jul. Andersen titulerede denne diskussion som: ”kampen om snapsen”⁴⁹. Det endte dog med, at Kohalen fik lov til at servere alkohol, blot restauranten lukkede tidligt.

Del III: Aktørerne og deres tilgange til kød

Da Aarhus Byråd i 1894 besluttede, at oprette Aarhus Offentlige Slagtehus overgik initiativet fra byslagterne til byrådet og dets kommunale institutioner, såsom udvalg og kommissioner. I denne proces mistede slagterne reelt magten over den kommende kød- og slagtekontrol, hvilket allerede kan anskues blot en lille måned efter indvielsen af slagtehuset. Her indsendte en række aarhusianske slagtermestre og -forhandlere d.

⁴⁷ Der findes en række debatter mellem slagtermesterforeningen og byrådet om, hvornår slagtehuset kan fodre et opstaldet dyr på slagternes regning. I det oprindelige fodringsreglement fra 1895s §1 anføres det, at opstaldede dyr i slagtehuset skal fodres på slagterens regning medmindre ejeren har opgivet, at det skal slagtes inden 24 timer (UOOS 2. kasse, *Reglementet for benyttelsen af Aarhus Offentlige Slagtehus, Fodringsreglementet og reglementet for Kødundersøgelsen ved slagtehuset* fra 1895). Efter en henvendelse fra Dyrenes Beskyttelse i 1899 ændres reglen dog til 12 timer, noget slagterne gentagne gange forsøger ændret tilbage til det oprindelige reglement (ÅBF 1899; 50 og 1900; 72).

⁴⁸ ÅBF 1906-07; 225

⁴⁹ Ibid.

26.9.1895 seks punkter, som de ønskede at få indført i slagtehusets konstitution.⁵⁰ De seks punkter gik ud på følgende: 1) der skulle være to ugentlige torvedage, 2) afskaffelse af slagtehusets steriliseringsapparater, 3) ulovliggørelse af indføring af slagterivarer fra steder, hvor der ikke var offentlige slagtehus, 4) oprettelse af et klageudvalg bestående af et byrådsmedlem, en dyrlæge og en slagter. Dette udvalg skulle især anvendes til slagternes klager over kontrollens klassifikation af kød. 5) Der skulle optages en slagter i sundhedskommissionen og 6) der skulle ansættes en slagter over kvartermesteren, som stod for fordelingen af dyr og slagtepladser i slagtehuset. Byrådet afviste mere eller mindre alle slagternes krav.⁵¹ F.eks. henviste man til, at der ikke var plads til en slagter i sundhedskommissionen og at man ikke ønskede en slagter ledelseshierarkisk placeret over slagtehusets personale. Byslagterne lader sig dog ikke slå ud af denne afvisning og det kulminerer i 1898, hvor Aarhus Stiftstidende bringer artiklen ”Kommunale Afsløringer”, med en række undertitler, såsom ”Slagterne har ikke Hunds Ret på Slagtehuset”, ”Kvartermesteren slaar slagterne”, ”Skammelige Dyrplagerier” og ”En Skandale”.⁵² I artiklen hævder slagtermesterforeningens formand Nolfi (d. 1902), at slagtehuset udkonkurrerede slagterne ved at sterilisere det kød, som kødkontrollen havde kasseret, således at det kunne sælges til kommunens fortjeneste. Derudover hævdede han, at kvartermesteren slog og chikanerede slagterne, samt foretog dyrplageri ved f.eks. at sætte lam ind til orner etc. Slagtermesterforeningens direkte angreb på slagtehuset og byrådet vidner om en stor utilfredshed med, at være blevet sat ud af den beslutningsproces, som de ellers selv havde startet. Byrådet svarede dog igen med et sagsanlæg mod Aarhus Stiftstidendes redaktør og Nolfi, samt en artikel i selvsamme avis, hvor daværende slagtehusformand Ørum, kvartermester Michaelsen og slagtehusinspektør J.C. Knudsen tager til genmæle overfor slagterne. Artiklen, der er en rapportering fra et byrådsmøde d. 17.11.1898, har en række citater som ”Slagterne have faaet Alt, hvad de have ønsket”, ”Ondsindede Angreb”, ”grimme Beskyldninger”, ”humane og elskværdige, som vi altid have været overfor Slagterne”, Toppunktet af Dristighed, ”Vil Slagterne virkelig have Krig, saa...” og ”Overdrivelse, Sladder og Usandhed”.⁵³ Byrådet anlægger efterfølgende en sag om ærekrænkelse, hvilket medfører at Aarhus

⁵⁰ UOOS, 2. kasse, *Brev af 26.9.1895*

⁵¹ Ibid.

⁵² *Aarhus Stiftstidende* 10.11.1898, ”Kommunale Afsløringer”

⁵³ Ibid., 18.11.1898, ”De Kommunale Afsløringer”

Stiftstidende og Nolfi må betale en række bøder.⁵⁴ Herved fører slagterforeningens angreb på byrådet, udvalgene og slagtehuset ikke til nogen større ændringer i slagte- og kødkontrollens udformning. Byslagterne forsøger gennem hele perioden, at få ændret torvedagene, reglerne for destrueret kød og slagtehusbestyrelsens sammensætning, men dog uden større held.⁵⁵

Slagterne er som beslutningstagere hermed ude af spillet, hvilket er paradoksalt da det var dem som den kommunale institution var møntet på. Da byrådet endeligt havde besluttet at oprette slagtehuset og kødkontrollen ændrede initiativet sig fra slagterne til de kommunen og dens institutioner. Disse importerede blandt andet en betydelig inspiration fra andre danske og udenlandske slagtehuse, blandt andet på den teknologiske front. Disse aktører vil blive undersøgt i nedenstående afsnit.

De kommunale institutioner

Det var Aarhus Kommune, som udformede og implementerede den aarhusianske slagte- og kontroltvang. Dette skete først og fremmest gennem de af byrådet nedsatte udvalg for slagtehuset, hvor også kødkontrollen blev administreret fra. Udvalgene bestod af byrådsmedlemmer, samt eventuelle nøglepersoner, som havde en stor viden inden for det pågældende felt. F.eks. var slagtehusinspektøren en fast del af Slagtehusudvalget, dog uden stemmeret. Det første udvalg for kødkontrol i Aarhus var det førnævnte UEK fra 1888. Dette udvalgs formål bestod i, at: ”fremkomme med [en] indstilling”⁵⁶ om, hvordan den aarhusianske kødkontrol skulle ordenes, så den blev tilfredsstillende. F.eks. er det dette udvalg, som slagterne i 1888 beder om, at ansætte en fagmand til, at foretage kødkontrollen med torvehandlen.⁵⁷ Udvalget bestod af borgmester F.B.C.S. Vestergaard (1837-1917), lægerne P.P. Ørum (1846-1925) og T. Hansen (1849-1920), justitsråd og apoteker A. Meyer (1835-1909), samt forretningsfører Speyer (1838-1901). Om dette udvalgs virke vides ikke meget, men eftersom dets medlemmer var ret magtfulde byrådspolitikere må det formodes, at byrådet så med alvor på problematikkerne omkring den sundhedsfare, som kød i datiden udgjorde. I 1892 modtog byrådet slagternes andragende om et offentligt slagtehus, hvorefter UEK ændres til UOOS, eftersom det er dette udvalg, som i 1893 får tilladelse til, at påbegynde undersøgelser af, hvor et eventuelt slagtehus kunne

⁵⁴ ÅBF 1901; 97

⁵⁵ Se f.eks. ÅBF 1907-08: A705,

⁵⁶ ÅBF 1888, 65

⁵⁷ ÅBF 1888, 77

placeres. Kilderne til UOOS virke stammer først og fremmest fra de sagsforløb og diverse materialer, som findes i 1. og 2. kasse på Erhvervsarkivet (se litteraturlisten). Det er dette udvalg, som administrerede både den fysiske og sundhedsmæssige opbygning af slagtehuset og kontrollen. Dette skete dog i samarbejde med kommunens sundhedskommission, som bl.a. havde ansvaret for sundhedsvedtægterne og de førømtalte kontrolbesøg ved de gamle slagtegårde.

I materialet for UOOS kan der observeres en stor inspiration fra en række danske byer, især Horsens og København. Derudover kan der også observeres en stor indflydelse på specielt den teknologiske udvikling fra Tyskland. Fra København er der i kildematerialet fra UOOS en tidligere forespørgsel fra UEK om Københavns sundhedsvedtægter,⁵⁸ samt andre henvisninger til den københavnske tilgang til kødkontrollen. Derudover henvises der efter slagtehusets åbning ofte til den københavnske praksis om f.eks., hvordan kommunen skal forholde sig til slagternes klage over, at kødkontrollen af sundhedsmæssige årsager konfiskerer talg og fedt fra 2. classes dyr.⁵⁹ København fremstår herved som en rettesnor for, hvordan kommunen skal forholde sig til diverse problematikker. Hen mod den undersøgte periodes afslutning ændrede dette billedet sig dog således, at det nu var Aarhus, som bliver inspirator over for andre købstæder, primært jyske og fynske. Dette kan f.eks. anskues i 1903, hvor den aarhusianske slagtehusinspektør Knudsen holdt en tale på et møde mellem landets slagtehusudvalg om kritik af en landsdækkende kødlov, som Rigsdagen var ved at udforme.⁶⁰ Udover en fælles kritik af kødloven førte dette møde også til en skabelse af et kødkontrolnetværk på kommunalt niveau, hvor Aarhus fremstår som central aktør. F.eks. er det slagtehusudvalget fra Aarhus, som skal skrive et fælles kritikudkast til justitsministeriets kødlovs forslag på netværkets vegne.⁶¹

⁵⁸ Se omslaget for ”Københavns Kvægtorv og offentlige Slagtehus”, som er adresseret til fire af udvalgets medlemmer. UOOS, 2. kasse. J. nr. 106, 1888.

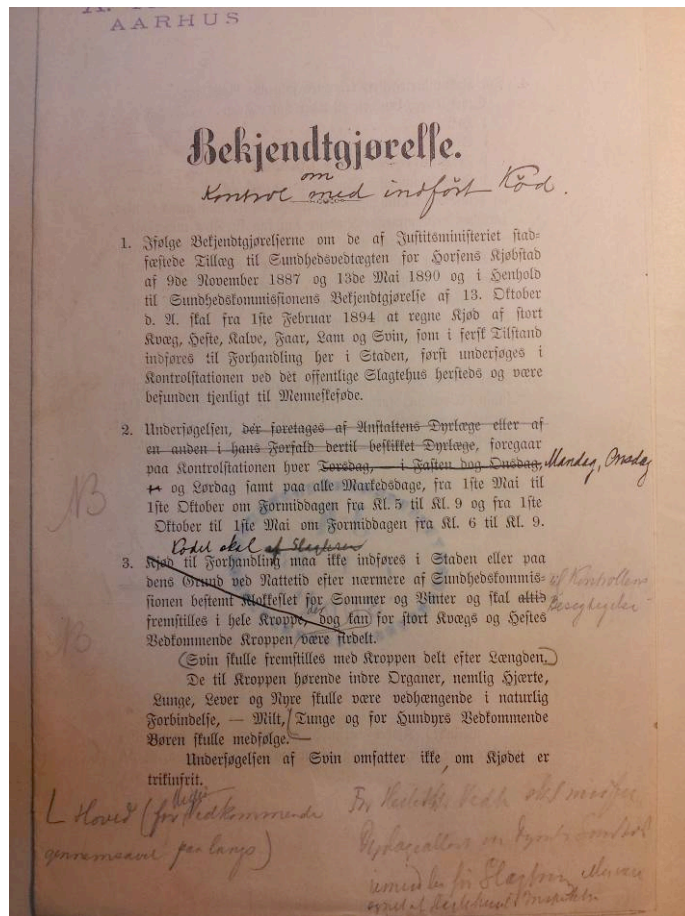
⁵⁹ ÅBF 1898; 39

⁶⁰ ÅBF 1903-04; 208

⁶¹ ÅBF 1906-07; A197. Sabroe takker senere UOSs formand og inspektøren for, at have skabt et jysk netværk for kødkontrol (ÅBF 1906-07, A369).

Udover den københavnske inspiration spiller Horsens en stor rolle i den tidlige implementering af et slagtehus og kødkontrol i Aarhus. Den aarhusianske borgmester Vestergaard modtog i december 1892 et brev fra sin kollega i Horsens om, hvordan dennes slagtehus fungerede, samt hvem der havde bygget det. Udover at låne Aarhus tegningerne for Horsens Offentlige Slagtehus, så anbefalede den horsengensiske borgmester arkitekt Meyer til at stå for projektet, da han ifølge borgmesteren i Horsens var: ”den eneste Arkitekt, som paa dette Omraade [...] er

den eneste [...] en Kommune med Tryghed kan henvende sig til”.⁶² Meyer endte med at blive valgt som arkitekt, men det var ikke den eneste inspiration fra Horsens. I materialet fra UOOS findes også to bekendtgørelser om indførelsen af kød fra henholdsvis Horsens og Aarhus.⁶³ Den horsengensiske er fra 1893 og her har en af kommunens embedsmænd eller måske udvalgsmedlemmer, streget og ændret i den oprindelige tekst, så den kan passe ind i en aarhusiansk kontekst (se bil. 4). F.eks. var det horsengensiske stempler for 1. classes kød ovalt og med teksten ”sundt”, men dette er i bekendtgørelsen overstreget og i stedet er der tegnet en trekant i margenen med teksten ”I.K. I”, hvilket stod for Indført Kød 1. klasse. Det samme er sket med det horsengensiske stempel for 2. classes kød. I den aarhusianske bekendtgørelse om

Bil. 4: Bekendtgørelse om indført kød til Horsens af 19.11.1893. Bemærk de mange rettelser, som en ukendt aarhusiansk embedsmand eller udvalgsmedlem har foretaget.

⁶² UOOS, 2. kasse, Brev af 5. dec. 1892

⁶³ UOOS, 2. kasse, to bekendtgørelser om kontrol med indført kød fra henholdsvis Horsens og Århus.

indført kød fra 1895, er disse ændringer blevet optaget således, at stemplerne f.eks. er trekantede i stedet for ovale etc.

Udover inspirationen fra danske byer⁶⁴ var også udlandet en stor inspirationskilde, i særdeleshed på det teknologiske punkt. F.eks. findes der fra 1895 en rejseberetning af dyrlæge Otto Fabricius fra Tyskland, som er signeret til borgmester Vestergaard, samt inspektør W. Schous bog *Meddelelse om udenlandske Torveforhold*, F. A. C. Møllers *Offentlige Slagtehus og Kjødkontrol* og den senere aarhusianske slagtehusinspektør J.C. Knudsens *Optegnelse fra en Rejse i Tyskland*.⁶⁵

UOOS eksisterede fra 1894 til 1896, hvorefter Udvalget for det Offentlige Slagtehus⁶⁶ overtog rollen som bestyrelse for slagtehuset. UOS kendes undertiden som Slagtehusudvalget og varetog kommunens interesser overfor slagtehuset indtil 1999, hvor det omdannes til et aktieselskab med navnet Århus Slagtehus A/S, hvilket det stadig hedder.⁶⁷ Mens UOOS i samarbejde med Sundhedskommissionen, som egentligt havde det overordnede ansvar med kødkontrollen, udarbejdede det første sundhedsregelsæt, så var det Slagtehusudvalget der havde det daglige ansvar med slagtehuset og kødkontrollen. Selvom Sundhedskommissionen stadig blev holdt orienteret omkring kontrollen var det dog UOS, som sørgede for den praktiske udførelse, samt fungerede som bestyrelse for slagtehuset. Slagtehusudvalget havde i perioden en række forskellige medlemmer, hvoraf de vigtigste var førnævnte læge Ørum, købmand Chr. Filtenborg (1852-1919) og redaktør, socialdemokrat og MF'er P. Sabroe. Disse var alle ganske notable mænd, hvilket er med til at belyse, at kontrollen med kød ikke blot blev set som en god forretning for kommunen, men også

Bil 5: Christian Filtenborg (1852-1919) var formand for UOS i en længere årrække. Samtidig var han formand for en række andre aarhusianske samfundsinstitutioner og var bl.a. en af drivkræfterne bag landsudstillingen i 1909.

⁶⁴ Udover Horsens og København, findes der i kasse 2 også inspiration fra Aalborg, Holstebro, Middelfart og Randers, som jeg dog her ikke vil komme nærmere ind på.

⁶⁵ Se 2. kasse.

⁶⁶ Herefter forkortet som UOS.

⁶⁷ <http://www.aarhus-slagtehus.dk/historie.html>

havde rødder i en dybere liggende sundhedsforståelsesramme, som var fremherskende i datiden.

UOS var et ganske magtfuldt organ. De tre daglige medlemmer af udvalget havde udover slagtehuset og kødkontrollen også kvægtorvet under deres jurisdiktion, samt forhandlede med eksportforeningerne og andre om kontrakter etc.. Derudover bestemte slagtehusudvalget alt lige fra ansættelser og afskedigelser, fastsættelse af afgifter for kødkontrollen og til brugen af slagtehuset. Derudover kunne de bortvise personer fra slagtehuset på ubestemt tid (f.eks. pga. drukkenskab) og eventuelt idømme bøder. Hvis man som både by- og landslagtere blev bortvist fra slagtehuset var man mere eller mindre færdig i den branche, da man så hverken kunne slagte eller indføre kød til byen. Udvalget bestred dermed betydelige magt- og sanktionsbeføjelser.⁶⁸

Udover UOS blev den daglige ledelse af Aarhus Offentlige Slagtehus og den kommunale kødkontrol varetaget af slagtehusinspektøren. I hele perioden er denne dyrlæge J.C. Knudsen, som sammen med op til tre dyrlægeassistenter, en kvartermester, fyrbøder og med tiden flere og flere arbejdsmænd ledte slagtehusets daglige gang. Knudsen havde som førnævnt sæde som bisidder i Slagtehusudvalget og hans fagkundskab blev flere gange bragt i spil i de mange kampe mellem slagterne og byrådspolitikerne. Sidstnævnte plejede som regel at følge inspektørens anbefalinger, hvorfor hans position til tider er ganske magtfuld.⁶⁹

Over alle disse kommunale udvalg sad byrådet. Byrådet ændrede karakter gennem perioden således, at det gik fra den privilegerede valgret, hvor storkøbmænd og fabrikanter, såsom Hans Broge, Søren Frich og Otto Mønsted blev valgt ind, til indførelsen af den nye kommunale valglov fra 1908, hvor byrådet blev valgt af én omgang og hvor også kvinder kunne stemme og opstille på lige fod med mænd.

Bil. 6: Poul Peter Ørum (1846-1925), læge. Ørum var medlem af Aarhus Byråd fra 1888-1899, hvorefter han helligede sig sin lægepraksis. Han blev den første venstremand i byrådet og var udover kødkontrol aktiv indenfor andre hygiejniske forhold, såsom vandværk og renovation. Derudover var engageret i oprettelsen af Aarhus Teater, -Museum og -Turistforening.

⁶⁸ Hollefeur 1995, 17-18a

⁶⁹ Jf. f.eks. ÅBF 1895: 226

Selvom Socialdemokratiet allerede fra 1894 havde fået valgt et medlem ind i byrådet, var det først ved den nye valglov, at de blev det absolutte dominerende parti. Denne udvikling kan også ses i Slagtehusudvalget, hvor medlemmerne går fra at være af den gamle elite til, at bestå af arbejderorienterede politikere. Det var byrådet som i sidste ende havde det afgørende ord i alle sager om den kommunale kødkontrol. Byrådet fik tilsendt årlige regnskaber over de økonomiske ind- og udgifter for slagtehuset, samt hvor mange dyr der blev kontrolleret og kasseret af kødkontrollen.⁷⁰ Trods byrådets magt over de lokale forhold var den dog stadig underlagt Rigsdagen og regeringen i København. I forhold til kødkontrollen korresponderes der til tider med Justitsministeriet, men det er kun i tilfælde, hvor byrådet er i tvivl eller direkte uenig i den pågældende lovgivning på området. F.eks. finder der en større diskussion sted mellem Aarhus byråd og Justitsministeriet i begyndelsen af 1900-tallet, da Justitsministeriet og på sidelinjen Landbrugsministeriet ønskede, at implementere en landsdækkende kødkontrol og således afskaffe de uensartede kommunale kontrolinstitutioner. Dette er Aarhus selvfølgelig modstander af især fordi de mener, at den landsdækkende lov vil blive væsentligt ringere end den kommunale. Derudover ville kommunen også miste indtægter fra det dyrt opførte slagtehus, da loven indebar, at eksportslagteriernes kontrol skulle tilsidesættes med den kommunale. Samtidig er det tydeligt, at den kommunale kontrol også har et protektionistisk aspekt.⁷¹ Kommunen tager dermed flere kampe med statsmagten.

Som sammenfatning kan det derfor nævnes, at slagterne tidligt i processen mistede deres indflydelse på kontrollens udformning. Dette skete trods gentagne og intense forsøg på, at blive en del af den magtkonstellation, som bestemte over udformningen og senere administrationen af den kommunale kontrol- og slagtetvang. Det kan dog diskuteres om slagterne før deres initiativ til et offentligt slagtehus overhovedet havde en reel indflydelse, da byrådet uden de større overvejelser for slagternes virksomhed allerede i 1826 og 1861 indførte regelsæt, som direkte påvirkede byslagternes forretninger i en negativ retning. Om alle omstændigheder flyttede magten fra slagterne over byrådet til de forskelligt stående udvalg for slagtehuset og kødkontrollen. Disse valgte i høj grad at hente inspiration udefra, hvilket kan ses i deres korrespondance og materialeindsamling fra Horsens, København og Tyskland. Over disse udvalg sad byrådet på noget nær absolut magt og

⁷⁰ Jf. tillæggene til byrådsforhandlingerne for de enkelte år, begyndende i 1896.

⁷¹ Jf. ÅBF 1903-04; 280, 1906-07; A197, A301, A369, B187, 1909-10; B78 og 1911-12; A239.

kun i få tilfælde blandede staten sig i dennes magtudøvelser. Når staten ofte i skikkelse af Justitsministeriet imidlertid blandede sig i de aarhusianske forhold var det dog med en endnu højere magtbeføjelse end byrådet. Det ændrede dog ikke på, at byrådet gennem lobbyarbejde, f.eks. ved at skabe et jysk netværk for kødkontrol, søgte at ændre justitsministeriets afgørelser og til dels havde held dertil.

I næste afsnit vil de forskellige tilgange til kød i Aarhus blive analyseret med det sigte, at placere dem i forskellige politiske, økonomiske og velfærdsmæssige forståelsesrammer.

De forskellige aktørers tilgange til kød

I konstitueringen af det Offentlige Slagtehus med dertilhørende slagte- og kontroltvang, har der eksisteret en række forståelsesramme, som var afhængige af de enkelte aktørers tilgange til kød. Jeg har valgt at inddеле disse forståelsesrammer i tre overordnede kategorier: de politiske, økonomiske og velfærdsmæssige tilgange. Disse kategorier kan naturligvis til tider ikke undgå at smelte sammen, men de repræsenterer dog tre forskellige baggrunde til kød, kontrol og folkesundhed. Fælles for dem alle er, at de operer med kontrolforanstaltninger og standardiseringsprocesser for at skabe det, som historikerne Anne Katrine Gjerløff og Tenna Vestergaard Jensen betegner som ”Det Gode Kød”⁷². Denne tilgang forholdte sig dog kun i forhold til dem som spiste kødet, således at dyrenes velfærd oftest kom efter veterinære og økonomiske interesser.⁷³ Kun én gruppering forsøgte at arbejde på dyrenes præmisser og det var den i 1875 oprettede Dyrenes Beskyttelse, som stadig eksisterer den dag i dag. Foreningen havde dog til tider et ambivalent forhold til dyrene, f.eks. var Knudsen udover sit hverv som slagtehusinspektør også formand for den lokale afdeling af Dyrenes Beskyttelse i Aarhus.⁷⁴

Politiske tilgange til kødet

Som nævnt ovenfor ændrede det politiske billede sig ganske drastisk gennem den undersøgte periode. Trods dette eksisterede der i det meste af perioden en henholdsvis socialdemokratisk, venstreliberal og højreliberal tilgang til kød i byrådet. Disse tre tilgange var i høj grad med til at præge udformningen af kødkontrollen og de vil

⁷² Gjerløff 2010, 52

⁷³ Ibid., 52 og 56

⁷⁴ ÅBF 1908-09: A156a

derfor blive gennemgået nedenfor, hvor jeg også vil definere min kategorisering dybere.

Byrådsforhandlingerne fra før 1901 indeholder udelukkende de beslutninger som blev taget af byrådet og ikke de egentlige debatter mellem de politiske fraktioner. Det kan derfor til tider være kompliceret, at skelne de forskellige forståelsesrammer fra hinanden, men det er dog stadig muligt ved at læse bagom teksten: F.eks. er det muligt at trække de politiske kampe om slagtehuset og kødkontrollen fra før 1901 frem ved, at observerer, hvor mange gange sagen er blevet debatteret i byrådsmøderne eller om der blev stillet alternative forslag. Som før nævnt fik Socialdemokratiet allerede sit første byrådsmedlem i 1894, men pga. partiets størrelse i slutningen af 1890'erne var denne forståelsesramme ikke var så dominerende, som den senere blev. I 1900 blev den berømte aarhusianske socialdemokrat P. Sabroe (1867-1913) dog valgt ind i byrådet og med ham bliver

Bil. 7: Peter Sabroe (1867-1913). Efter at den amerikanske forfatter Upton Sinclair opskræmte sindene med sine afsløringer af konservesindustrien i romanen Junglen, gik Sabroe aktivt ind i kødbranchen ved, at oprette en pølsefabrik sammen med jernbanemanden Vilhelm Ohlsson i 1906. Fabrikken var underlagt de strengeste sundhedsmæssige krav, men måtte alligevel lukke i 1910, trods kommunens åbenlyse støtte. Billede fra omkring 1900.

den socialdemokratiske forståelsesramme et centralt element i den politiske tilgang til kød, bl.a. ved flere gange at gå i direkte angreb på de andre politiske forståelsesrammer.

De liberale forståelsesrammers tilgang til kød

I tiden op til århundredeskiftet var den socialdemokratiske forståelsesrammes dominans imidlertid begrænset. I stedet kan der i debatterne omkring en eventuel aarhusiansk kødkontrol og slagtehusets første fem år anskues to dominerende liberale politiske forståelsesrammer i byrådet: en venstreliberal og en højreliberal. Selvom partistrukturen i slutningen af 1800-tallet begyndte, at blive mere fast, så henviser begreberne højre- og venstreliberale ikke nødvendigvis til partierne Højre og Venstre, men derimod til løsere politiske grupperinger. F.eks. var en af de mest markante

repræsentanter for de venstreliberale, UOS formand Filtenborg, partiløs. Derimod henviser min kategorisering i venstre- og højreliberale udelukkende til de politiske konjekture i Aarhus Byråd i den undersøgte periode. Datidens politiske elite var inspireret af især Adam Smiths liberalisme, som fremførte, at jo mere offentlig indblanding, jo mere dekadence og forfald ville man få. Ifølge denne betragtning skulle det offentlige kun tage vare på tre ting: forsvar, retspleje og de samfundsgavnige anlæg, hvor det ikke kunne betale sig for den enkelte at investere. Med baggrund i denne tanke bestod den købstadskommunale administration langt op i 1800-tallet kun af kæmneren, som var et erhverv i borgerligt udbud, borgmesteren og måske en skrivehjælp. Resten af købstadskommunens administration, såsom sagsbehandling, blev udført af de folkevalgte i de respektive udvalg og kommissioner. Alt samme med baggrund i, at det offentlige ikke måtte blive unødvendig bureaukratisk og derved true den personlige frihed, som borgerskabet havde fået ved enevældets afskaffelse i 1848. Med købstadslovgivningen af 1868 blev det dog muligt for kommunerne, at påbegynde en købstadsprofessionalisering, noget som dele af det politiske landskab dog var imod.⁷⁵ I Aarhus kan modstanden mod udvidelsen af købstadsadministrationen f.eks. ses i opdelingen af stads- og havneingeniør embedet i 1870'erne. Baggrunden for opdelingen var, at embedet havde vist sig for meget for én mand at varetage. Et flertal i byrådet nedstemte dog adskillelsen, da man herved var nødsaget til, at forhøje det kommunale budget, hvilket var imod den liberalistiske forståelsesramme. I stedet nedlagde man bygningsinspektørens embede og sammenlagde dette med embedet som brandinspektør, hvorved der blev frigivet midler til en opdeling af stads- og havneingeniør embede.⁷⁶

Ovenstående eksempel fremstiller de forskellige liberale forståelsesrammer i Aarhus byråd i anden halvdel af 1800-tallet. I forhold til kødkontrollen, så ønskede den højreliberale forståelsesramme en minimal offentlig indblanding, mens den venstreliberale tilgang fortolkede kontrollen, som en af Smiths samfundsgavnige anlæg. Kampene mellem disse to forståelsesrammer kan anskues gennem byrådets debatter om, hvorledes en kødkontrol skulle organiseres. Begge parter så det som uhensigtsmæssigt, at en helt almindelig dagligvare kunne være potentielt livsfarlig. Dette var et kaoselement, som det borgerlige ordensprojekt ikke kunne ignorere. Samtidig var store dele af byrådet dog underlagt den højreliberale forståelsesramme,

⁷⁵ Jensen 2005, 40-1 og 44

⁷⁶ Stockholm 2013, 188-89

som ikke kunne acceptere en stor og dominerende offentlig indblanding. Politikerne forsøgte derfor, at begrænse kødets kaotiske elementer ved de to sundhedsvedtægter fra 1861 og 1887. Disse fungerede dog ikke som tiltænkt og var samtidig ved at kvæle et af byens erhverv, hvilket heller ikke var hensigtsmæssigt.

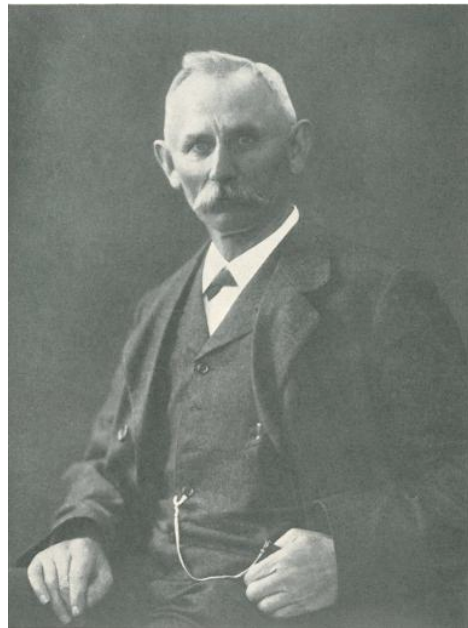
Den højreliberale forståelsesrammes kritiske tilgang til udvidelse af det offentlige ændrede sig dog gennem slutningen af 1800-tallet. F.eks. tillod byrådet at kommunen i 1874 købtes 88 tønder land af Viby Sognekommune og i 1896 vedtog et enstemmigt byråd, at byen købte Marselisborg Gods for 1.2 millioner kroner af tidl. indenrigsminister i Estrupregeringen og godsejer Hans Peter Ingerslev (1831-1896). Som sammenligning nævner historikeren Jeppe Norskov Stokholm i sin uudgivende afhandling *Den moderne byplanlægnings fødsel i Danmark 1860 til 1920*, at Aarhus Købstadkommunes samlede udgifter i 1896 var på ca. 1.6 millioner.⁷⁷ Trods udviklingen i den højreliberale forståelsesramme, så er det dog først ved byslagternes andragende om slagte- og kontroltvang, at byrådet besluttede sig for en aarhusiansk kødkontrol. Det interessante er, at efter byrådets vedtagelse af det Offentlige Slagtehus, så skabte kommunen en stor og yderst magtfuld aarhusiansk institution omkring salg, forarbejdningen og klassifikation af kød. Disse restriktioner kunne naturligvis ikke eksistere uden dertilhørende store kommunale budgetter og medfølgende funktionærer, hvilket var det, som den højreliberale forståelsesramme frygtede, nemlig en bureaukratisering af samfundet.

Det kan derfor argumenteres, at den højreliberale forståelsesramme blev svagere eller måske blødere gennem slutningen af 1800-tallet. Samtidig forstærkedes den venstreliberale forståelsesramme og dens tilgang til den kommunale kødkontrol, som en samfundsgavnlig institution, som trods bureaukratiseringen af slagternes næringsfrihed, havde vist sig nødvendig. Det er også denne forståelsesramme, som sætter sig på administrationen og udformningen af den kommunale tilgang til kød. Dette skete især gennem Slagtehusudvalget, hvor den venstreliberale købmand Filtenborg lagde en stor arbejdsindsats i udvalget, hvor han i mange år også er formand. Den venstreliberale tilgang til kød vinder derved over den højreliberale forståelsesramme. Omkring år 1900 kom der dog en ny forståelsesramme på banen i forhold til den kommunale tilgang til kød, nemlig den socialdemokratiske.

Den socialdemokratiske tilgang til kød

⁷⁷ Stokholm 2013; 230

Som før nævnt er den socialdemokratiske forståelsesramme repræsenteret ved Sabroe, men Jakob Jensen (1858-1942), som senere blev den første folkevalgte borgmester i Aarhus, var også en vigtig repræsentant for denne. Den socialdemokratiske tilgang til kød og kontrol var på mange måder tæt forbundet med den venstreliberale forståelsesramme, f.eks. gennem ønsket om en forøgelse af den kommunale kødkontrols opgaver. Det var dog karakteristisk at socialdemokraterne ønskede, at tage det offentliges opgaver et skridt videre end de venstreliberale. Når dette ikke blev gennemført i byrådet kunne den socialdemokratiske forståelsesramme i visse tilfælde selv tage affære. F.eks. ønskede Sabroe en forbedring af kontrollen med de pølser, som blev solgt i byen. Allerede i 1897 beslutter byrådet, at der skulle

Bil. 8: Jakob Jensen (1858-1942). Jensen var Aarhus første folkevalgte borgmester, en titel han bestred fra 1919-1932. Han var især engageret i skoleudvalget og havneudvalget, men støttede ivrigt Sabroe og den socialdemokratiske forståelsesramme når der kom debatter mellem de forskellige politiske fløje i byrådet.

oprettes en pølsefabrik i lufttørreummet i det nybyggede kølehus, hvor der skulle udføres en strengere kontrol end på andre fabrikker. Disse pølser måtte kun være af 1. classes kød og fik undergået en særlig ”Pølsekontrol”⁷⁸, hvorefter de blev mærket med slagtehusets plombe. Det var dog intet krav, at slagterne skulle anvende pølsefabrikken på slagtehuset, blot det kød, som de laver pølserne af, var blevet kontrolleret på Aarhus Offentlige Slagtehus eller andre steder, hvor der var slagtehuse. Det kød, som slagterne anvendte til pølser kunne derfor være af 2. klasse eller måske oven i købet af for gammelt kød. Pølserne var derfor ifølge socialdemokraterne ofte af ringe kvalitet. Justitsministeriet ville dog ikke tillade tvangsbrug af pølsefabrikken, hvorfor Sabroe i samarbejde med trafikassistent V. Ohlsson i 1906 oprettede Aarhus Pølsefabrik, som kun fabrikerede pølser i den kommunale pølsefabrik. I begyndelsen havde foretagendet en vis succes, bl.a. kom der en række fabriksudsalg rundt om i byen, samt et bestillingskontor for pølselystne københavnere. Med tiden vendte kundekredsen dog tilbage til de private slagtere og

⁷⁸ ÅBF 1897; 316

fabrikken måtte derfor indstille produktionen i 1910.⁷⁹ Begivenheden er et eksempel på, at den socialdemokratiske forståelsesramme havde befolkningens velfærd i første række, mens økonomiske hensyn lå længere nede.

Det var især dette syn på det offentlige, som skabte en række brydninger mellem på den ene side de liberale forståelsesrammer og på den anden side den socialdemokratiske forståelsesramme. De liberale forståelsesrammer havde den generelle holdning, at velfærdsvirksomheder, såsom gas, vand- og elektricitetsværker, samt slagtehuset, skulle ”hvile i sig selv økonomisk og trives forretningsmæssigt”⁸⁰, mens den

socialdemokratiske forståelsesramme prioriterede de sociale hensyn over økonomien. Sådan var det også i forhold til den kommunale kødkontrol. I byrådsmødet af d. 14.11.1907⁸¹ stod modsætningerne mellem den højreliberale og den socialdemokratiske forståelsesramme tydeligt frem under en debat om hvorvidt de aarhusianske slagtere skulle have repræsentanter i slagtehusudvalget og om de kunne få udleveret det kød, som kontrollen kasserede.

Repræsentanterne for den højreliberale forståelses var købmand og vicekonsul Mikael Johansen (1854-1931) og dels muremester Magnus Nielsen (1859-1918). Som repræsentant for den socialdemokratiske forståelsesramme var Jensen og Sabroe, mens de venstreliberale var repræsenteret ved Filtenborg, Viggo L. Rahr (1858-1931) og dels Hilmar Vestesen (1860-1943). Sammensætningen af de venstreliberale illustrerede, at de forskellige forståelsesrammer ikke nødvendigvis var bundet op på partifarver: Således var både Rahr og Vestesen medlemmer af partiet Højre, mens Filtenborg stod udenfor parti.⁸²

Bil. 9: Mikael Johansen (1854-1931) var medlem af Aarhus Byråd fra partiet Højre i perioden 1904-1931. Han forsøgte i 1913, 1918 og 1920 at blive partiets lokale folketingsmedlem, dog uden held. Privat drev han en engrosvarerforretning i kolonialvarer.

⁷⁹ Holleufer 1995, 33-34 og Jansen 1981, 156

⁸⁰ Fode 1998, 321

⁸¹ ÅBF 1907-08; A399

⁸² Informationerne om de forskellige byrådsmedlemmer stammer fra bogen *Århus. Byens Borgere. 1165-2000* (Gejl 2000) og fra Aarhus kommunes hjemmeside om ”Borgere i Byens Råd”: <http://www.aarhus.dk/da/politik/byraadet/byens-raad-dengang/byraadsdatabase.aspx> (22.1.2014)

Debatten d. 14.11.1907 begyndte ved, at Aarhus Slagtermesterforening havde indsendt et andragende om, at 1) to aarhusianske slagtere skulle have stemmeret i Slagtehusudvalget, 2) at der skulle være længere tid inden slagtehuset tvangsfordrede slagtedyrene, 3) slagterne ønskede indtægterne fra det destruerede kød, 4) der skulle spares en dyrlægeassistent væk og 5) vægten på fedekalve skulle sættes op, således at afgifterne blev billigere for slagterne. Især det første og tredje andragende vækkede debat mellem de to forståelsesrammer. Johansen mente, at der godt kunne blive plads til to slagtere i Slagtehusudvalget med den begrundelse, at ”de næringsdrivendes Interesser skulde ogsaa varetages”⁸³. Nielsen støttede herefter Johansen og tilkendegav, at det måtte ”anses for særdeles heldigt, at Udvalget blev suppleret med to Slagtere, der som Sagkyndige kunde være raadgivende”⁸⁴. På dette svarede Rahr, der også var medlem af slagtehusudvalget, at han anså det for: ”uforenelig med Byens Tarv”⁸⁵, hvis slagterne blev faste medlemmer af UOS. Den socialdemokratiske Jensen anfører nu, at hvis slagterne skulle have ret til at komme med i udvalget, så: ”kunde alle kødspisende Borgere stille det samme Krav”⁸⁶. Noget lignende tilføjer Sabroe da han erklærer, at hvis slagterne skulle have sæde i udvalget, så ”kunde de fattigunderstøttede med lige saa megen Ret forlange Sæde i Fattigudvalget”⁸⁷. Også Filtenborg var uenig med Johansen og argumenterede, at da Slagtehusudvalget havde tre dyrlæger som bisiddere, måtte fagkundskaben være til stede i udvalget. Herefter begynder den højreliberale og socialdemokratiske forståelsesramme, at komme i direkte kamp. Det begyndte med en udtalelse af Jensen:

[Jensen] erindrede om, at der snart skulle være Valg af de højestbeskattede til Byraadet, og saa kunde Hr. Mikael Johansen, som jo sad i Højres Ledelse, stille forslag om at vælge to Slagtere ind i Byraadet. Paa denne Maade kunde det maaske lykkes at faa en Slagter i Udvalget.⁸⁸

Nielsen svarede på Jensens udtalelse, at han beklagede: ”at D’hrr. Jakob Jensen og Sabroe ved deres sammenligninger med de forskellige Udvalg lavede Grin med hele

⁸³ ÅBF1907-08; A399, 12

⁸⁴ Ibid., 13

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid., 14

⁸⁷ Ibid., 15

⁸⁸ Ibid., 17

Sagen”⁸⁹. Jensen henvender sig nu til Johansen og udtaler, at han: ”kunde ikke tro, at Hr. Mikael Johansen var ret meget bevandret i Kommunens Sager”⁹⁰, hvis han fastholdte sin mening om, at slagterne skulle være med i Slagtehusudvalget og derved blive slagtehusinspektørens overordnede. Johansen svarede med tydelig irritation over denne anklage, at han:

Vilde med Foragt tilbagevise Hr. Jakob Jensens Udtalelse om, at han ikke skulde være vel bevandret i de kommunale Sager. Det var en Flovse, som Hr. Jakob Jensen havde fremsat før.⁹¹

Efter denne udtalelse brød byens sidste kongevalgte borgmester E.C.L. Drechsel (1858-1932) ind og fik afsluttet debatten. Byrådet vedtog herefter, at følge Slagtehusudvalgets henstilling om, at der ikke kom slagtere med i UOS. Debatten viser to tilgange til kødkontrollen: Den højreliberale forståelsesramme fokuserede på de næringsdrivendes interesser, mens den socialdemokratiske forståelsesramme anskuede kontrollen, som både en sundheds- og ernæringsmæssig kontrol, men også som overvågning af et ellers umoralsk erhverv. F.eks. udtaler Jensen under debatten, at: ”der maatte være Kontrol med Slagternæringen”, da: ”vore Slagterforhold [før var] en Skandale”, og selv nu, hvor der var en kødkontrol forsøgte slagterne ofte: ”at omgaa den [kontrollen]”.⁹² Den socialdemokratiske forståelsesramme, som her er repræsenteret ved Jensen, arbejdede dermed ikke kun med kontrollen som en regulerende institution af kødvarer, men også som et samfundskontrollerende apparat af borgerskabet. Disse beskrives indirekte nærmest som skruppelløse kapitalister, der var ligeglade med befolkningen og slagteriarbejderens ve og vel, hvilket den socialdemokratiske forståelsesramme naturligvis ikke var. Som en tredje og mere moderat tilgang til kødkontrollen ses den venstreliberale forståelsesramme, der ikke var lige så aggressiv, som socialdemokraterne, men alligevel var modstander af slagternes medlemskab af Slagtehusudvalget. Denne forståelsesrammes baggrund er dog ikke af ideologiske grunde, men derimod af saglige og sundhedsmæssige årsager. Dette er baggrunden for, at Filtenborg i samme møde betoner, at det ikke kan være af faglige grunde, at der skulle optages slagtere i udvalget, da man allerede havde tre

⁸⁹ Ibid., 18

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid., 18-19

⁹² Ibid., 16

dyrlæger, som bisiddere.⁹³ Baggrunden for dette argument var, at slagtehuset og den kommunale kødkontrol ikke var til for slagterne, men derimod var oprettet: ”til Publikums Betyggelse i saa Henseende, og Hensynet til Slagternes Faginteresser paa dette Omraade maa absolut komme i anden Række”⁹⁴.

Økonomiske og velfærdsmæssige tilgange til kød

Samtidig med de forskellige politiske forståelsesrammers tilgange til kød og kødkontrol, eksisterede der også en økonomisk tilgang til kød, kontrol og slagtehus. Modsat de politiske tilgange var der ikke så stor uenighed blandt de økonomiske forståelsesrammer. Overordnet var disses mål ukompliceret: Det gjaldt om at tjene så meget som muligt på salg af kød. Alligevel er der tale om to variation af den økonomiske forståelsesramme. På den ene side stod den lokale slagter (både fra by og land), som næsten udelukkende solgte til det nære hjemmemarked, mens eksportforeninger var fokuseret på det udenlandske marked, primært baconeksport til England. Baconindustrien var med til at ændre hele den danske befolknings syn på, hvad man definerede som sundt og godt kød, en definitionsændring, som også den lokale slagter blev underlagt i trin med, at kødkontrollen til en vis grad blev formet efter eksportens krav. På denne måde udviklede kødkontrollen sig fra, at være baseret på sundhedsfaglige og ernæringsmæssige grunde, til nu også at blive en økonomisk institution, som indledte et tæt samarbejde med slagterierne. Dette resulterede i 1908 i det fællesdanske kvalitetsstempel Lurmærket, som skulle give importørerne sikkerhed for kvaliteten af det danske kød.⁹⁵

Den lokale slagters tilgang til kød

Selvom den lokale slagter både var fra land og by var det hovedsageligt byslagterne, hvis holdninger Slagtehusudvalget og byrådet forholdte sig til. Når landslagterne endeligt indsendte et andragende var det oftest omkring selve konstitueringen af slagtehuset i slut 1890'erne, men sådanne andragender forsvinder i starten af 1900-tallet. Baggrunden herfor er sandsynligvis, at landslagterne med tiden flyttede ind til byen da de alligevel skulle melde sig på slagtehuset. Herved forsvandt den store mængde af landslagtere i det aarhusianske oplandsområde, hvorved byslagternes

⁹³ Ibid., 17

⁹⁴ Ibid., 4

⁹⁵ Gjerløff 2010, 58 og Tvede 1972, 34

oprindelige tanke ved at skabe en lokal kødkontrol blev indfriet. De får dog ikke færre konkurrenter af denne årsag, men blot en ligestilling indenfor kontrolområdet.⁹⁶

Som nævnt i afsnittet om kampen mellem den socialdemokratiske og højreliberale forståelsesramme var en af slagternes anker mod den kommunale kødkontrol, at kommunen konfiskerede det kød, som kontrollen kasserede. Baggrunden for den kommunale kødkontrol var en tredeling af kødets kvalitet i tre kategorier, henholdsvis som *sundt*, *spiseligt* og *usundt*. I Aarhus blev dette defineret som 1., 2. og 3. classes kød. På det Offentlige Slagtehus inddelte inspektøren eller en af dennes dyrlægeassistenter slagternes kød i en af de ovennævnte kategorier, en klassificering, som førte til stadig konflikt mellem kødkontrollens personale og slagterne. Dette var baggrunden for, at slagterne gentagne gang indsendte andragender om, at blive medlem af enten Sundhedskommissionen eller Slagtehusudvalget. Hvis de fik en sådan post ville de ikke blot få del i slagtehusets ledelse, men også i udvalgets mest omfangsrige opgave, nemlig behandlingen af de enkelte slagteres klager over klassifikationen af kød.⁹⁷ Hermed søgte de at generobre en del af deres tabte indflydelse over slagte- og kontroltvangen.

Den hyppigste af slagternes klagegrunde var definitionen af kasseret kød, samt hvor meget den enkelte slagter kunne få udleveret af det kød, der var blevet stemplet som 2. classes. Slagterne kritiserede især, at selvom kontrollen klassificerede en slagters kød som 2. klasse og dermed *spiseligt* betød det ikke, at slagteren fik udleveret hele dyret. F.eks. besværer Aarhus Slagtermesterforening i 1898, at talg og fedt fra 2. classes dyr konfiskeres, noget som de ikke mente skete i København.⁹⁸

Det kasserede kød

Slagterne var dog endnu mere harme over, at kontrollen konfiskerede det kasserede kød og herefter solgte det til langt under markedsprisen uden mulighed for erstatning eller tilbagelevering. Dette var dog ikke en unormal praksis, f.eks. skete det også i Horsens.⁹⁹ Efter at kontrollen havde konfiskeret kødet, blev det overført til destruktionsanstalten, hvor man i begyndelsen destruerede det med salg af benmel eller hønsefoder for øje. Indtægterne herfra gik så til slagtehuset. Allerede i 1898 klagede slagterne dog over, at kommunen ikke længere nøjes med at sælge

⁹⁶ Jansen 1981, 156

⁹⁷ Jf. f.eks. ÅBF 1907-08; A399 eller UOOS, 2. kasse, *Brev af 26.9.1895*

⁹⁸ ÅBF1898, 39

⁹⁹ Jf. UOOS, 2. kasse, *bekendtgørelser om kontrol med indført kød fra Horsens*.

hønsfoder, men nu i stedet kogte det konfiskerede kød i et dertil indrettet sterilisationsapparat og herefter solgte det til under markedsprisen.¹⁰⁰ På denne måde ændrede kommunen det kasserede køds status fra *usundt* til *spiseligt*, noget slagterne flere gange kritiserer i stærke vendinger, da de mente det var deres kød, som kommunen på sin vis havde stjålet. Dette fik allerede samme år slagterne til at klage til justitsministeriet, som besluttede, at kommunen måtte sterilisere og sælge kødet, men hvis der var overskud fra destruktionsanstalten skulle dette gå til slagterne.¹⁰¹ Der kom dog først overskud 10 år senere, nemlig i 1908, og baggrunden for, at slagterne nu endelig kunne få del i dette var, at erhvervet åbenbart var i pressede tider.¹⁰² I mellemtiden havde slagterne dog måtte klage til justitsministeriet endnu engang før kommunen udleverede det lovede overskud.¹⁰³

Eksemplet med det kasserede kød belyser, at den almindelige slagters første prioritet ikke nødvendigvis var sundhedsmæssige, men i højere grad var økonomisk betinget. At slagterne søgte at øge mængden af salgbart kød så meget som muligt, kan f.eks. ses i et fælles andragende, som Aarhus Slagterforening og Aarhus Landboøkonomiske Selskab sendte til kommunen i år 1900.¹⁰⁴ Her foreslås det, at kommunen ændrede det tredelte klassifikationssystem fra tre til fire kategorier. Slagternes forslag til en ny kødklassificering indeholdt to typer af 1. classes kød, samt én 2. classes og én kasseret kategori. Den første af de to typer af 1. classes kød skulle indeholde de dyr, der var absolut fri for tuberkulose og derfor stemples med mærket ”Sundt”. Den anden 1. classes kategori skulle bestå af de dyr, som var mildt angrebne, men som den kommunale kontrol alligevel havde givet stemplet 1. klasse, samt de dyr, der var øverst i den kommunale 2. klasse. Slagterne forslø, at denne kategori skulle have stemplet ”Sundt?”. Begge disse stempler skulle markeres med en blå oval. Slagternes forslag til en ny 2. classes klassifikationskategori skulle bestå af det dårligste af det kommunale 2. classes kød, samt det bedste af det nuværende kasserede kød. Dette kunne ifølge slagterne markeres med et sort stempel med teksten ”Foreløbig tilbageholdt”, hvilket betød, at kødet havde gennemgået en passende behandling, f.eks. kogning i et steriliseringsapparat el.lign., og derfor nu var egnet til

¹⁰⁰ ÅBF 1898; 215

¹⁰¹ ÅBF 1899; 49

¹⁰² ÅBF 1908-09: A156

¹⁰³ ÅBF 1907-08; A705

¹⁰⁴ ÅBF 1900; 34

menneskeføde. Herefter skulle det tilbageleveres til slagterne, som så kunne sælge det til den pris de ønskede. Kommunen var ikke afvisende, men henviste til, at justitsministeriet var i gang med at udforme en landsdækkende kødlov, hvorfor man afviste at gøre noget ved slagternes andragende.¹⁰⁵

Slagtermesterforeningen og det Landboøkonomiske Selskabs forslag til en ændring af den kommunale kødklassificering ville have medført en væsentlig forringelse af den aarhusianske kødkontrol. For det første ville stemplerne for ”Sundt” og ”Sundt?” have været svære at tyde på kødet, da de af forskellige årsager ofte blev udtværet. Dette var baggrunden for de aarhusianske ”I. K. 1.” for 1. klasses kød og I. K. 2.” for 2. klasse.¹⁰⁶ For det andet ville der komme mere sygt kød ud til forbrugerne, da kategorien ”Foreløbig tilbageholdt” ville åbne op for salg af en del af det ellers kasserede kød. Det er derfor tydeligt, at den økonomiske forståelsesramme dominerede slagternes tilgang til kødet i stedet for en mere sundhedsfaglig tilgang.

Eksportindustrien og den sundhedsfaglige tilgang til kød

Ligesom den lokale slagter ønskede eksportindustrien, at maksimerer sit økonomiske overskud. Eksporten af især svineprodukter til England steg eksplosivt i perioden og er siden endt med, at blive en af landbrugets største succeshistorier i nyere tid. Således steg antallet af danskproducerede svin fra ½ million i 1881, til 2½ million i 1914. Samtidig steg eksporten fra 48,6 % til 61,5 % i samme periode.¹⁰⁷ Baggrunden for denne stigning var, at den danske svineindustri fra omkring 1900 ændrede sig fra, at være tyskorienteret, til i stedet at eksportere svineprodukter til det britiske marked. Tyskerne ønskede fedesvin på mellem 200-250 pund, men da der i 1887 kom et tysk importstop pga. dansk svinepest, samt for at støtte tyskernes egen svineindustri, søgte de danske bønder et nyt eksportmarked. Det naturlige valg var England, som allerede før 1887 havde efterspurgt dansk bacon.¹⁰⁸ Den danske svinebranche var dog endnu ikke gearet til at leverer det magre og fedtfattige baconvenlige kød, som englænderne efterspurgte. Derfor begyndte industrien i samarbejde med de nationale politikere, som så en stor fordel for dansk eksport i, at skabe et dansk svin, der var biologisk formet til den britiske kvalitetsforståelse af kød. Denne udvikling skete gennem statsanerkendte avlscentre, hvor industrien fokuserede på, at krydse det danske

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Jf. den aarhusianske *Bekendtgørelse om indført Kød* (UOOS, 2. kasse) og artiklen ”Kjødkontrol i Aarhus” fra *Aarhus Stiftstidende* 1.12.1892.

¹⁰⁷ Gjerløff 2010, 53-54

¹⁰⁸ Ibid.

Landraceso med den britiske Yorkshireorner for, at fremavle det bedst egnede baconsvin. Dette lykkedes, hvilket er grunden til, at det danske industrisvin i dag har et ekstra sæt ribben for derved, at øge mængden af bacon.¹⁰⁹ Endvidere overvågede slagterierne landmændene i en før uhørt grad for hermed, at optimerer svineets konkurrenceevne på det engelske marked. For at sikre en stabil og rentabel svineproduktion blev det Landøkonomiske Forsøgslaboratorium i 1883 oprettet ved den Kongelige Landbohøjskole. Herfra forsøgte man at forene svineholdernes og markedets kvalitetsdefinitioner i en ny definition, hvad der kunne betegnes som Det Gode Svin og Det Gode Kød.¹¹⁰ Det Gode Svin indebar en so, som på mindst mulig foder og kortest tid leverede flest hurtigt voksende grise med det mest og bedst mulige flæsk. Denne udvikling medførte, at andre racer forsvandt fra svineproduktionen og at der i stedet skete en ensretning af dyrene indenfor industrien.

En del af definitionen af Det Gode Svin var, at dyret skulle være sundt. Derfor modarbejdede eksportindustrien ikke kødkontrollen sådan som vi f.eks. har set den i ovenstående gennemgang af slagternes kritik af den kommunale kontrol. Tværtimod samarbejdede eksportbranchen med staten og de veterinærer kræfter om, at skabe Det Gode og Sunde Svin, som så igen blev lanceret på det engelske marked, som kød af høj kvalitet. Denne udvikling gjorde, at kun 1. classes kød måtte eksporteres, hvilket medførte, at denne type kød blev idealet. Dette intensiverede slagterierne og landmændenes forsøg på, at skabe så mange idealsvin som muligt, hvorved det kød, som før var idealet, nu blev til normalen. Således er langt hovedparten af det svinekød, som vi i dag finder i kølediskene af 1. classes dyr.¹¹¹ For at markerer overfor de britiske forbrugere, at det kød, som de stod med i hånden, var et stykke dansk kvalitetskød, implementerede slagterierne i samarbejde med staten i 1906 Lurmærket, som et nationalt kvalitets- og sundhedsmærke.¹¹² Herved kombinerede eksportindustrien økonomi med veterinærsundhed og politik

Samtidig med etableringen af Lurmærket i 1906 blev der også implementeret en landsdækkende lov om indenrigs kødkontrol. Denne lov skulle sikre, at slagterierne kunne afsætte deres 2. classes kød og slagteriaffald (såsom mørbrad, hoved, blod osv.) til det danske hjemmemarked ved, at tilsidesætte eksportslagteriernes kødkontrol med den kommunale. Herved slap slagterierne for en

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid. 54-55

¹¹¹ Ibid., 58

¹¹² Tvede 1972, 34

dyr og besværlig ekstrakontrol. Dette vakte dog stor modstand i kommunerne og endte, som beskrevet ovenfor, med, at Aarhus fik en central placering i netværket imod en landsdækkende kødlov. Loven blev dog gennemført, men dens oprindelige mål om, at skabe en ensartet og landsdækkende kødkontrol måtte dog opgives og blev først implementeret i 1938.¹¹³

Eksportindustriens fusionering af økonomiske og sundhedsmæssige forståelsesrammer bredte sig dog til resten af samfundet, således at det kontrollerede og ernæringsforsvarlige kød ikke blot blev noget, som befolkningen i de kommuner der havde offentlige slagtehus blev udsat for, men derimod bredte sig til resten af samfundet. Slagteerhvervet gik derfor fra et billede af kødkontrollen, som negativ, til i stedet at være et konkurrenceparameter og kvalitetsstempel for godt og sundt dansk kød. Det Sunde og Gode Kød var dog aldrig en betegnelse for det enkelte dyrs velfærd, men derimod altid i forhold til, at dyret var forudbestemt til menneskelig fortæring.

Sammenfatning og konklusion

Ovenstående rapport har vist, hvordan den aarhusianske kødkontrol udviklede sig fra ikkeeksisterende til, at blive en alt dominerende institution gennem slagte- og kontroltvang af dyr på Aarhus Offentlige Slagtehus. Kødkontrollen blev udført på det dertil indrettede slagtehus, som blev udbygget betydeligt gennem perioden, således at det i årene før første verdenskrig fremstod, som et internationalt eksportslagteri, hvor byens lokale kødforsyning blot var en del af et større kødforarbejdningsapparat. Kontrollen opererede med et tredelt klassifikationssystem bestående af *sundt*, *spiseligt* og *kasseret* kød. Sidstnævnte kunne i visse tilfælde gennem en mekanisk steriliseringsproces ændre kategori fra *kasseret* til *spiseligt*, noget slagterne var meget fortørnede over da overskuddet herfra tilfaldt kommunen.

Trods at det oprindeligt var slagterne, som havde anbefalet Aarhus byråd, at bygge et slagtehus med dertilhørende slagte- og kontroltvang, så lå magtbeføjelsen over den aarhusianske kødforsyning ikke i deres hænder, men derimod i kommunen. Især Udvalget for det Offentlige Slagtehus havde stor magt, da det fungerede som bestyrelse for slagtehuset, samt sidste klageinstans for utilfredse slagtere. Udover Slagtehusudvalget, havde Sundhedskommissionen en vis magt i forhold til rammerne

¹¹³ Gjerløff 2010, 57-58

omkring kødkontrollen, men det var UOS, som administrerede dens implementering. Over udvalgene sad byrådet, men dette fulgte normalt Slagtehusudvalgets indstillinger. Udover de forskellige kommunale institutioner var Staten repræsenteret ved først og fremmest Justitsministeriet og på anden række Landbrugsministeriet. Førstnævnte blev flere gang draget ind i den aarhusianske slagte- og kontroltvang, først og fremmest ved, at behandle de klager fra Aarhus Slagtermesterforening, hvor byrådet havde dømt til kommunens fordel. Derudover spillede justitsministeriet en større rolle i gennemførelsen af en landsdækkende lov om indenrigs kødkontrol. Denne lov bliver dog noget amputeret af det jyske netværk af slagtehusudvalg, hvori Aarhus havde en ledende rolle.

Der var i datiden en række politiske, økonomiske og velfærdsmæssige forståelsesrammer på spil i forhold til kødet. Især de politiske er interessante da de var med til, at forme den officielle kommunale tilgang til kød, kontrol og slagtehus. I slutningen af 1800-tallet opererede den venstreliberale forståelsesramme samme med den højreliberale. Dette ændrede sig dog efter år 1900, hvor den socialdemokratiske forståelsesramme fik en større magtbase i byrådet, hvilket skabte en alliance med de venstreliberale i forhold til kommunens tilgang til kød. Dette resulterer i en række brydninger mellem især den højreliberale og socialdemokratiske forståelsesramme over, hvordan slagtehuset og kødkontrollen skulle administreres. Klimaks kommer i byrådsmødet af 14.11.1907, hvor repræsentanter for den højreliberale forståelsesramme kommer i åben konfrontation med medlemmer af den socialdemokratiske tilgang. Som en form for midteposition, men dog med en væsentlig hældning til den socialdemokratiske forståelsesramme, ser vi tre venstreliberale, som forsøger at bringe sundhedsfaglige argumenter på banen, mens de to andre politiske tilgange i løbet af mødet går over til personkritik af hinanden.

Af andre forståelsesrammer kan kort nævnes den økonomiske og velfærdsmæssige. Den økonomiske kan opdeles i to undergrupper, hvor den ene stille og roligt overtog den anden. Den første var den lokale slagter, som slagtede til de aarhusianske indbyggere, mens den anden var de store eksportører på slagtehuset. Sidstnævnte var aktive aktører i skabelsen af den landsdækkende kødlov, som justitsministeriet forsøgte, at implementere i begyndelsen af 1900-tallet. Eksportørerne så en fordel i at lancere især dansk svinekød på det udenlandske marked, som kvalitetskød. Dette gjorde eksportindustrien gennem en fysisk ændring af den danske svinebestand til, at dække det billede, som især englænderne havde af

Det Gode og Sunde Kød. Eksportindustrien var derfor interesseret i en ordentlig kødkontrol noget, som også de lokale slagtere med tiden begyndte, at se som en økonomisk fordel. Hermed inkorporerede den økonomiske forståelsesramme den sundhedsvelfærdsmæssige i sin tilgang til kødet.

Hele denne udvikling hvilede på det borgerlige ordensprojekts ønske om, at ordne det kaotiske og ukontrollable element, som kød udgjorde, fra et kaotisk til et sikkert produkt, der kunne konsumeres uden den livsfare det før udgjorde. På måde blev begrebet kød transformeret fra kaos til orden.

Litteratur

Forkortelser

EA	<i>Erhvervsarkivet</i>
UEK	<i>Udvalget for en eventuel Kødkontrol</i>
UOS	<i>Udvalget for det Offentlige Slagtehus. Også kendt som Slagtehusudvalget</i>
UOOS	<i>Udvalget for Oprettelse af det Offentlige Slagtehus</i>
ÅBF	<i>Århus Byråds Forhandlinger - Erhvervsarkivets læsesal</i>

Kilder

- *Bygningsinspektoratets Arkiv for Aarhus Kommune*
 - *Situationsplan over Aarhus Offentlige Slagtehus 1894*
 - *Situationsplan over Aarhus Offentlige Slagtehus 1907*
 - *Meyers plan for administrationsbygningen 1894*
- *Udvalget for Oprettelse af det Offentlige Slagtehus (EA)*¹¹⁴
 - 1. Kasse: Århus Kommune, Århus Offentlige Slagtehus. 1894-1896. Diverse materialer fra udvalget for opførelse af slagtehus. Forhandlingsbog, bygningsforslag, konditioner for udførelse af arbejdet, forsikringspolice
 - *Indstilling af 1.3.1894*
 - 2. Kasse: Århus Kommune, Århus Offentlige Slagtehus. 1894-1896. Diverse materialer fra udvalget for opførelse af slagtehus. Antagne tilbud, reglement for benyttelse af slagtehuset, arbejdsforsikringer, div. cirkulære og...
 - *Brev af 5. dec. 1892*
 - *Brev af d. 21.12.1892*
 - *To bekendtgørelse om kontrol med indført kød fra henholdsvis Horsens og Aarhus*
 - *Københavns Kvægtorv og Offentlige Slagtehus (J. nr. 106, 1888)*
 - *Tykt brev i konvolut til Kjer, Ørum, Meyer og NN fra Københavns Slagtehus*

¹¹⁴ De understående henvisninger er opsat i en rækkefølge, som de anvendes i rapporten.

- *Vedtægt for Handel paa Aalborg Kjøbstads Torve og Gader samt ved dens Bolværker (J. no. 1579, 1885)*
 - *Dyrlæge Otto Fabricius rejseberetning fra Tyskland om Slagtehusanlæg og Kødkontrol fra 1895*
 - *Regulativ for Randers Kjødkontrol*
 - *Brev af 13.12.1894*
 - *Brev af 26.9.1895*
 - *Brev af 8.12.1892*
 - *Københavns Kvægtorv og offentlige Slagtehus*
 - *Brev af 5. dec. 1892*
 - *To bekendtgørelser om kontrol med indført kød fra henholdsvis Horsens og Århus. Henholdsvis fra 19.11.1893 og 16.9.1895.*
 - *Meddelelse om udenlandske Torveforhold af W. Schou*
 - *Offentlige Slagtehuse og Kjødkontrol af F. A. C. Møller*
 - *Optegnelse fra en Rejse i Tyskland af J.C. Knudsen*
 - *Brev af 26.9.1895*
 - *Brev af 22.8.1895*
 - *Reglementet for benyttelsen af Aarhus Offentlige Slagtehus, Fodringsreglementet og reglementet for Kødundersøgelsen ved slagtehuset. Fra 1895.<<*
- *Århus Byråds Forhandlinger 1867-1900 og 1901-1915 (EA)*¹¹⁵

Aviser

<i>Aarhus Stiftstidende</i>	"Kjødkontrol i Aarhus",	1.12.1892
	"Kommunale Afsløringer",	10.11.1898

¹¹⁵ Henvisninger til denne kilde vil først være til selve året for byrådsforhandlingen, som er markeret på Erhversarkivets bogsamling på læsesalen, f.eks. 1888 eller 1905-06, dernæst et semikollon og herefter sidetallet, som det fremstår i byrådsregistranten (EA - læsesalen), eventuelt med et A, B, C eller T før sidenummeret. A henviser til åbne møder, B til lukkede og C eller T til tillæg. Til sidst kan der derudover fremkomme et komma efterfulgt af et nummer, som viser at sagen strækker sig over flere sider. En henvisning til *Århus Byråds Forhandlinger* fra 1897, tillægget s. 36, side tre i den konkrete forhandling, vil derfor være forkortet, som ÅBF 1897; t36, 3. En kopi af originalteksten kan findes i undermappen *DCB billeder, ÅBF, 1867-1900* under den ovenfor redegjorte forkortelse.

”De Kommunale Afsløringer”, 18.11.1898

Sekundær litteratur

Aibar, Eduardo og Wiebe E. Bijker

1997 ”Constructing a City: The Cerdá Plan for the Extension of Barcelona”,
i: *Science, Technology & Human Values*, vol. 22, Nr. 1, s. 3-30

Buhl, Bettina

2008 ”Svinekød – til hverdag og fest”, i: *Siden Saxo*, nr. 3, s. 4-15

Fink, Jørgen

1998 ”Byens Rum”, i: *Århus. Byens historie. 1870-1945*, bd. 3., Ib Gejl red.,
udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg, Aarhus, s. 7-76

Fode, Henrik

1998 ”Byens Styre”, i: *Århus. Byens historie. 1870-1945*, bd. 3., Ib Gejl red.,
udgivet af Århus Byhistoriske Udvalg, Aarhus, s. 309-363

Gejl, Ib red.

2000 *Århus. Byens Borgere. 1165-2000*, udgivet af Århus Byhistoriske
Udvalg, Aarhus

Gjerløff, Anne Katrine og Tenna Vestergaard Jensen

2010 ”Svin – kvalitet og kontrol”, i: *akademisk kvarter*, vol. 1.,
http://www.akademiskkvarter.hum.aau.dk/pdf/vol1/A_K_Gjerloeff_T_V_Jensen_Vol1.pdf (set 20.1.2014), s. 52-60

Hansen, H.C.

1936 *Aarhus Slagterlav. 1911-1936*, trykt som manuskript

Holleufer, Lars og Rolf Engell, red.

1995 *Slagtehuset. En offentlig servicevirksomhed i 100 år*, Århus
Bymuseum, Aarhus

Jansen, Chr. R.

1981 ”Slagtere”, i: *Butik i Århus*, Chr. R. Jansen red., udgivet af Århus
Byhistoriske Udvalg, Universitetsforlaget i Århus, Aarhus, s. 153-159

Jensen, Jens Toftgaard og Jeppe Norskov [Stokholm]¹¹⁶

2005 *Købstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus

¹¹⁶ Jeppe Norskov er den samme som Jeppe Norskov Stokholm, trods han på titelbladet kun tituleres som Jeppe Norskov.

Jensen, Tenna Vestergaard

- 2011 *Fødevareforbrug i Danmark i det 20. århundrede. Tre perspektiver på fødevareforbrugets langsigtede udviklinger*, udgivet ph.d. afhandling fra det Humanistiske Fakultet ved Københavns Universitet

Jørgensen, Andreas

- 1958 ”Slagtingens og kødhandlens historie i Danmark”, i: *Slagtererhvervet i Danmark. Faglig, biografisk håndbog for slagterhåndværket, kød-, flæske-, konserverhandelen og –industrien*, Otto Marquard red., Forlaget Liber A/S, København, s. 9-45

Lindegaard, Hanne

- 2001 *Ud af røret? Planer, processor og paradokser omkring det Københavnske kloaksystem 1840-2001*, Institut for Produktion og Ledelse, DTU, København

Lützen, Karen

- 2013 *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, Hans Reitzels Forlag, København

Mønster-Kjær, Inge

- 2011 *Fattigdom som forbrydelse? Straf og omsorg i fattiggården*, Fynske Årbøger s. 54-63, Odense
- 2013 *Svendborg Fattig- og Arbejderanstalt. Værdigt og uværdigt trængende*, udkast til en kommende bog om fattiggården i Svendborg

Stokholm, Jeppe Norskov

- 2013 *Den moderne byplanlægnings fødsel i Danmark 1860 til 1920*, udgivet afhandling fra Center for Byhistorie og Institut for Historie og Områdestudier ved Aarhus Universitet.

Tvede, O

- 1972 *De samvirkende danske Andelsslagterier 1897-1972*, jubilæumsskrift, udgivet af De samvirkende danske Andelsslagterier, København 1972

Internetlitteratur

- Aarhus Slagtehus A/S hjemmeside
 - <http://www.aarhus-slagtehus.dk/historie.html> (set 8.1.2014).
- Den Store Danske Encyklopædi om Peter Sabroe

- http://www.denstoredanske.dk/index.php?title=Dansk_Biografisk_Leksikon/Medier/Redakt%C3%B8r/Peter_Sabroe (set 21.1.2014).
- http://www.denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danmark_1849-1945/Peter_Sabroe (set 21.1.2014).
- Aarhus Wiki om Jakob Jensen
 - http://aarhuswiki.dk/wiki/Jakob_Jensen (set 22.1.2014)
- Aarhus Kommunes byrådsdatabase:
 - <http://www.aarhus.dk/da/politik/Byraadet/Byens-raad/dengang/Byraadsdatabase.aspx> (set 22.1.2014)
- Slagtermuseet i Roskilde:
 - <http://www.slagtermuseet.dk/> (set 1.2.2014)

Illustrationer og billeder

- Forside: *Slagtehallen i Aarhus Offentlige Slagtehus 1910. Fra danskebilleder.dk.*
- Ill. 1: *Situationsplan over Aarhus Offentlige Slagtehus fra 1894. Fra Bygningsinspektoratets arkiv.*
- Ill. 2: *Situationsplan over Aarhus Offentlige Slagtehus fra 1907. Fra Bygningsinspektoratets arkiv.*
- Ill. 3: *Meyers plan for administrationsbygningen 1894. Fra Bygningsinspektoratets arkiv.*
- Ill. 4: *Destruktionsanstalten fra 1895*
- Ill. 5: *Plan fra 1897 over køle- og pølsehus. Fra Bygningsinspektoratets arkiv.*
- Ill. 6: *Udsnit af Havneinspektør P. Vedels plan over den projekterede udvidelse af Aarhus havn fra 1904. Fra ÅBF 1904.*
- Bil. 1: *Slagte- og salgsbod fra middelalderen. Fra Holleufer 1995, 6.*
- Bil. 2: *"En slagtergård i Fredensborg", 1877 af Carl Bloch. Fra Jørgensen 1958, 39.*
- Bil. 3: *Kvægtorvet ved Aarhus Offentlige Slagtehus i 1916. Fra danskebilleder.dk*
- Bil. 4: *Fra Bekendtgørelse om indført kød til Horsens af 19.11.1893.*
- Bil. 5: *Christian Filtenborg (1852-1919). Fra Holleufer 1995, 18.*

- Bil. 6: *Poul Peter Ørum (1846-1925). Fra*
<http://www.aarhus.dk/da/politik/Byraadet/Byens-raad-dengang/Byraadsdatabase/Byraadsmedlemmer/Oe/Poul-Peter-Oerum.aspx>
- Bil. 7: *Peter Sabroe (1867-1913). Billedet er fra*
[http://www.denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danmark_1849-1945/Peter_Sabroe, mens informationerne om Sabroe er fra Hollefeur 1995, 34 og](http://www.denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danmark_1849-1945/Peter_Sabroe,_mens_informationerne_om_Sabroe_er_fra_Hollefeur_1995,_34_og)
[http://www.denstoredanske.dk/index.php?title=Dansk_Biografisk_Leksikon/Medier/Redakt%C3%B8r/Peter_Sabroe.](http://www.denstoredanske.dk/index.php?title=Dansk_Biografisk_Leksikon/Medier/Redakt%C3%B8r/Peter_Sabroe)
- Bil. 8: *Jakob Jensen (1958-1942). Fra*
[http://aarhuswiki.dk/wiki/Jakob_Jensen.](http://aarhuswiki.dk/wiki/Jakob_Jensen)
- Bil. 9: *Mikael Johansen (1854-1931). Fra*
<http://www.aarhus.dk/da/politik/Byraadet/Byens-raad-dengang/Byraadsdatabase/Byraadsmedlemmer/J/Mikael-Johansen.aspx>